

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

1001311491

V

Läroplan för grundskolan

Lgr 69

Supplement

SKOLOVERSTYRELSEN 1969

Orienteringsämnen

Lågstadiet Mellanstadiet

Lgr 69 II: Oä L M

Läroplan
116a

Skolöverstyrelsen
nr 3

Pedagogiska biblioteket

Laroplan
L1169 3

Läroplan för grundskolan

SKOLOVERSTYRELSEN

UTBILDNINGSFÖRLAGET
SVENSKA UTBILDNINGSFÖRLAGET LIBER AB

Supplement

Orienteringsämnen

Lågstadiet Mellanstadiet

Kompletterande anvisningar och kommentarer

Förord

Läroplan för grundskolan består av en **allmän del** (del I) och en **supplementdel** (del II), båda utfärdade av SÖ enligt förordnande i Kungl Maj:ts brev den 29 maj 1969.

Supplementdelen innehåller kompletterande anvisningar, kommentarer och exempel till kursplanerna och till vissa avsnitt i allmänna anvisningar för skolans verksamhet. Av praktiska skäl är den uppdelad på häften, varierande i fråga om både omfång och karaktär.

SÖ avser att efter hand revidera och komplettera supplementdelen med hänsyn till erfarenheterna vid läroplanens tillämpning. SÖ är därför angelägen om att sådana erfarenheter på lämpligt sätt och efter hand förmedlas till SÖ.

Stockholm den 1 augusti 1969

Kungl Skolöverstyrelsen

Produktion ● 1969 Svenska Utbildnings-
förlaget Liber AB

Redaktion ● Ulf Åkersten

Formgivning ● Paul Hilber

Producent ● Rune Jarenfelt

Tryck ● Bröderna Lagerström AB
Stockholm 1969

Innehåll

Lågstadiet 5

Allmänna synpunkter 6

Lärostoff och planering 6

Arbetsätt 7

Läromedel 8

Religionskunskap 9

Lärostoff och arbetsätt 9

Förslag till disposition av en studieplan 11

Hembygdskunskap 14

Lärostoff 14

Förslag till disposition av en studieplan 16

Arbetsätt 20

Läromedel 21

Mellanstadiet 23

Allmänna synpunkter 24

Lärostoff och planering 24

Arbetsätt 24

Behandling av ett intresseområde 25

Läromedel 27

Religionskunskap 28

Lärostoff och arbetsätt 28

Förslag till disposition av en studieplan 30

Samhällskunskap 30

Lärostoff 30

Förslag till disposition av en studieplan 32

Arbetsätt och läromedel 33

Historia 34

Lärostoff 34

Förslag till disposition av en studieplan 34

Arbetsätt och läromedel 36

Geografi 36

Lärostoff 36

Förslag till disposition av en studieplan 36

Arbetsätt och läromedel 38

Naturkunskap 38

Lärostoff 38

Förslag till disposition av en studieplan 40

Arbetsätt och läromedel 41

Lågstadiet

Kompletterande anvisningar,
kommentarer och exempel
för undervisningen
i orienteringsämnen
på lågstadiet

Allmänna synpunkter

Lärostoff och planering

Eftersom barnen under de första skolåren tillägnar sig det mesta av sina kunskaper genom *verklighetsupplevelser och förstahandserfarenheter*, bör undervisningen så mycket som möjligt utgå från deras berättelser om egna upplevelser och erfarenheter samt från direkta iakttagelser, gjorda inte minst under exkursioner och studiebesök, vid undersökningar och enkla försök. Det är väsentligt, att man söker bygga undervisningen på deras intresse och personliga engagemang. Endast i begränsad utsträckning är de mogna att överblicka invecklade orsakssammanhang och dra logiska slutsatser. Deras verklighetsupplevelser dominerar och styrs ofta av känslor och önskningar. Barn i den åldersgrupp det här är fråga om är ofta utåtriktade och kan i allmänhet inte koncentrera sig långa stunder i taget utan kräver omväxlande och skiftande sysselsättning. Undervisningen bör dock söka medverka till att deras uthållighet och koncentrationsförmåga efter hand ökas.

Efter hand som barnens inställning blir sakligare, bör man inrikta dem på att dra egna slutsatser, ge egna omdömen och göra egna värderingar; kunskapsinhämtandet bör då inte gälla en mängd olika fakta utan fördjupning på väsentliga punkter.

Barnens erfarenhetsvärld, som till en början är ganska begränsad, blir efter hand *vidgad även genom studiet av bilder och böcker*. Likaså är tidningar, radio och television viktiga kunskapskällor. Barnens intressesfär växer samtidigt till att omfatta händelser och företeelser även utanför den allra närmaste omgivningen. Erfarenheten visar, att barn med lätthet lever sig in i nya, främmande miljöer. Detta bör läraren tillvarata för att samtala med dem om människor i andra länder, de olikheter som finns, men främst de likheter, som förökar oss alla.

Ett betydelsefullt faktum, som måste beaktas vid undervisningen under de första skolåren, är att bar-

nen då ännu upplever omvärlden som mera odifferentierad än under senare år. Urvalet och uppordnandet av lärostoff måste göras med hänsyn till detta. Föremålet för undervisningen är till en början ting, företeelser och livsformer som ligger barnen nära i rum och tid. Grupperingen av detta stoff bör vid inläringen ansluta till den som barnen möter ute i livet. I stor utsträckning blir sålunda en samlad undervisning naturlig på lågstadiet.

I läroplanen är stoffet för den orienterande undervisningen på lågstadiet uppordnat i två ämnen, hembygdkunskap och religionskunskap. Lärostoff för undervisning i dessa ämnen väljs med hänsyn till elevernas erfarenheter, aktuella intressen och behov av orientering. Ett tillfredsställande innehållsmässigt underlag för en samlad undervisning kan emellertid inte förverkligas utan att man åstadkommer en intim samverkan dels mellan dessa ämnen inbördes, dels mellan orienteringsämnena och lågstadiets övriga ämnen. Olika företeelser i fråga om människors samlevnad och samarbete samt seder och bruk hemma och i andra länder är därvid ofta naturliga föreningsband mellan orienteringsämnena. Övningarna i svenska får stoff och motivering från orienteringsämnena; genom elevernas läsning och berättande tillförs detta ämne i sin tur värdefullt stoff. Samtal och redogörelser kring upplevelser och iakttagelser är ägnade att öka ordförrådet, grundlägga nya begrepp och ordna upp föreställningar, vilket allt kommer undervisningen i svenska till godo. Allteftersom elevernas färdigheter i detta ämne ökar, kan deras övning i att tala, läsa och skriva allt starkare förknippas med orienteringsämnena (se även ämnet Svenska.). Lärostoff och aktiviteter i övriga ämnen på lågstadiet berikar och kompletterar på olika sätt den orienterande undervisningen och bör därför ansluta till denna i naturliga sammanhang. Lärostoffet i dessa ämnens huvudmoment organiseras i regel i *intresseområden* (arbetsområden). Dessa kan vara av såväl samlad som ämnesbunden karaktär. Sådana områden varierar på lågstadiet högst väsentligt både i fråga om uppläggning och omfattning. Allmänt kan sägas, att en strikt uppdelning av klassens arbete i avgränsade moment för inledning, planering, bearbetning, sammanfattning, redovisning och utvärdering ibland får stå tillbaka för en organisation som möjliggör en mera tillfredsställande individualisering. För alla elever gemensam och samtidig undervisning förekommer huvudsakligen i de inledande och avslutande momenten. Inte sällan kan ett intresseområde påbörjas, pla-

A

B

neras och genomföras på en enda timme. I andra fall kan områden vara föremål för några timmars dagligt arbete under en eller flera veckor.

Arbetsätt

I så stor utsträckning som möjligt bör undervisningen i orienteringsämnen grundas på *elevernas egna iakttagelser av verkligheten*. Direktstudier i skolan och i dess närhet, exkursioner och studiebesök (studieutflykter) bör därför få ett betydande utrymme i undervisningen. Om dessa studiers syfte och utförande se anvisningarna till ämnet hembygds-kunskap (s 20).

Även *teckning, målning, modellering och annat skapande manuellt arbete* bör ingå i den orienterande undervisningen dels för att ge eleverna möjlighet att fritt skildra upplevelser och erfarenheter, dels för att konkretisera lärostoffet. Om inriktningen i övrigt av detta arbete och om olika material och tekniker, som där kan komma till användning, se anvisningarna s 16 och 20.

Det är betydelsefullt, att eleverna får försöka att *arbeta självständigt* under eget ansvar och därvid utnyttja olika slag av enkelt studie- och arbetsmaterial. Förutsättningen för att de skall kunna göra detta är att de parallellt med det självständiga arbetet får öva för arbetsmaterialet lämpliga *enkla studietekniska färdigheter*, som särskilt undervisningen i svenska och orienteringsämnena skall söka grundlägga. De kan t ex öva sig att följa en enkel skriftlig arbetsanvisning, använda innehållsförteckning och alfabetiskt register, lyssna uppmärksamt till en berättelse och återge den, finna fakta i en enkel lästext, återberätta med hjälp av stödord, finna detaljer i en bild samt avläsa ett enkelt diagram (se även ämnet svenska). Det är därför angeläget, att det särskilt för tredje årskursen finns ett rikhaltigt, lokalt betonat studiematerial, med vilket sådana övningar kan genomföras. Dessutom erfordras ett instruktivt bildmaterial och därtill ett rikt urval av böcker med lästexter av varierande svårighetsgrad, som tar hänsyn till barnens olika läsförmåga.

Läraren bör se till, att resultaten av elevernas arbete på något sätt blir samlat exempelvis i en arbetsbok eller samlingspärm. Boken växer fram under arbetets gång och får sin prägel av individuella skriftliga redogörelser, teckningar, målningar, klipp etc. En på förhand färdigställd arbetsbok med

C

huvudsakligen ifyllnadsuppgifter har ingen plats i det skapande arbetet. Den blir ett hinder för självverksamheten.

Målmedvetet bör läraren söka vänja eleverna vid produktivt och friktionsfritt *samarbete* med kamraterna. Det kan exempelvis ske genom att de får sitta två och två tillsammans eller flera i en grupp och arbeta med en gemensam uppgift. Det kan gälla att skriva om djur, som de just läst om, redogöra för en studieutflykt eller utföra en gemensam målning. Man bör därvid i största utsträckning försöka anpassa arbetsuppgifterna efter varje liten grupps intressen och mognadsgrad. Vissa elever bör då arbeta med både grundkurs och överkurser, medan andra nöjer sig med grundkursen och några kanske får ytterligare förenklade arbetsuppgifter. Ett samarbete kan även få den formen, att eleverna inom ramen för det gemensamma intresseområdet efter intresse och förmåga själva väljer uppgift, samtalar om hur arbetet bör planeras och utföras, fördelar det sinsemellan och inriktar sig på ett gemensamt resultat. De väljer också själva material vid arbetsövningarna och sättet att redovisa sin uppgift. (Se även ämnet Teckning). Andra lämpliga samarbetsuppgifter är tex enkel dramatisk framställning och intervjuer. Vid de senare kan två eller flera gå tillsammans. Den som skall intervjuas bör alltid ha lämnat sitt tillstånd, och barnen bör vara väl förberedda, ibland med skriftliga frågor.

Läromedel

För arbetet i lågstadiets orienteringsämnen krävs tillgång till *rikt varierande läromedel*. En lämplig anknytning till verklighetsstudierna kan åstadkommas med hjälp av samlingar av föremål, samlade och ordnade av eleverna själva, liksom genom användning av andra samlingar av föremål, modeller, kartor o d, gemensamma för hela skolan. Vidare bör finnas verktyg och material för olika slag av manuellt arbete samt utrustning för undersökningar och enkla försök.

För ett individualiserande studiesätt är det av särskilt stor betydelse, att man äger tillgång till ett lämpligt urval av böcker av varierande svårighetsgrad. Där bör ingå såväl fiktionslitteratur som enkla fack- och uppslagsböcker. De aktuella böckerna bör framför allt finnas tillgängliga i boksamlingar i klassrum eller lätt kunna hämtas från bokförråd och bokrum. Om där finns redan färdigställda boksamlingar för olika intresseområden, blir det lät-

tare för den enskilde läraren att utnyttja böcker, som disponeras för gemensamt bruk i skolan.

Bilden har stor betydelse, då det gäller att ge eleverna föreställningar om det som ligger utanför deras erfarenhetsvärld. Ibland kan en teckning på skrivtavlan eller på en sk bladdertavla vara nog för att ge en konkret upplysning, men ofta behövs därtill ett fylligare bildmaterial, såsom bokillustrationer, planscher, bilder på flaneltavla och projicerade bilder. Där kan också ingå elevernas egna kamerabilder. Bildmaterialet bör ge korrekt kunskap och klarlägga sammanhang, stimulera fantasin och kunna användas i barnens skapande arbete som underlag för muntlig framställning, skrivning, målning och modellering. Bilder kan emellertid inte ersätta direktkontakten med verkligheten.

Tekniska audivisueella hjälpmedel kan på ett värdefullt sätt aktualisera och konkretisera ett kunskapsstoff. Används de på lämpligt sätt, kan de ge eleverna uppslag och stimulans till självständigt arbete. I största utsträckning bör de brukas för att stödja klassens aktuella arbete, för att inleda ett nytt arbetsområde eller sammanfatta och avsluta ett genomgången. Väl valda bildband och diapositiv, inte minst sådana som har anknytning till lokala förhållanden, är ofta ett bra underlag för lärarens framställning och kan ge anledning till elevverksamhet i form av läsning, dialoger och fritt berättande i anslutning till bildinnehållet. Episkopbilder är utmärkta hjälpmedel vid elevernas redovisningar på grundval av egna teckningar eller annat bildmaterial. Film och television åskådliggör konkret och levande den verklighet, som utgör undervisningens innehåll. På motsvarande sätt kan radion verksamt bidra till att konkretisera undervisningen. I regel bör programmen inspelas på ljudband, så att de kan sättas in just då momentet är aktuellt. Även barnens muntliga framställningar kan upptas på ljudband, så att de kan lyssna till sitt eget tal, en dramatisering, en redovisning e d. Ett sådant ljudband kan med fördel användas vid föräldraaftnar för att förmedla intryck från barnens vardagsarbete. Grammofoninspelningar gör det möjligt att låta eleverna tex lyssna till och lära sig känna igen olika fåglars sång. Jämför även avsnittet om läromedel i allmänna anvisningar för skolans verksamhet.

A

B

Religionskunskap

Utöver de anvisningar och kommentarer om undervisningen i religionskunskap, som ingår i läroplanens allmänna del (s 175—177) och som utgör riktlinjer för undervisningen i ämnet på samtliga stadier, bör följande beaktas.

Lärostoff och arbetssätt

Läraren bör under den första tiden med en ny klass söka bilda sig en uppfattning om elevernas emotionella engagemang i de frågor som berörs i ämnet religionskunskap. Det är vidare väsentligt att läraren tänker sig in i hur undervisningen kan uppfattas av elever ur skilda miljöer och är återhållsam med egna värderingar och tolkningar som kan framstå som stötande för vissa elever eller föräldrars övertygelse i livsåskådningsfrågor. Hemen har även under skolåren det primära och huvudsakliga ansvaret för barnens fostran och vård. Föräldrarna — de må vara statskyrkliga eller frikyrkliga, protestanter eller katoliker, kristna eller icke-kristna, religiösa eller ateister — skall med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolans religionsundervisning, vissa om att dessa varken direkt eller indirekt blir utsatta för en auktoritativ påverkan till förmån för någon viss tro eller uppfattning. Ett gott resultat av undervisningen i skolan beror i hög grad av att det råder ett ömsesidigt förtroende mellan hem och skola och att föräldrarna får information om vad undervisningen syftar till.

Den nya gruppen som eleven vid skolstarten ingår i — klassen — bör bilda utgångspunkt för undervisningen. Eleverna måste lära känna varandra och detsamma gäller elever och lärare. Det bekanta skapar trygghet, men det okända kan bidra till otrygghet.

Arbetet bör stimulera eleverna till frågor och egna reflexioner. Den inställningen, att man accepterar sig själv och andra, måste växa fram som en naturlig följd av gemenskapskänslan och det goda samarbetet mellan elever och lärare. Det är väsentligt, att man samtidigt söker grundlägga förståelse för olika inställningar, livsuppfattningar och vanor. Denna undervisning i samlevnadsfrågor skall ske i samverkan med undervisningen i hembygdskunskap.

Undervisningen om *kristendomen* skall behandla dels högtider, gudstjänster och nutida religiös sed, dels bibliska berättelser.

Undervisningen om kristendomen kan inledas på olika sätt i årskurs 1. Man kan ta sin utgångspunkt bl a i hemortens religiösa liv eller i en kort information om bibeln och dess betydelse.

De stora högtiderna, gudstjänster, seder och bruk tas upp i sina aktuella sammanhang under kyrkoåret i olika omfattning under de tre årskurserna. Julen kan få en relativt fyllig behandling redan under första året medan däremot påsken lämpligen tas upp i någon större omfattning först i årskurs 3. Olika kyrkor och gudstjänstlokaler, gudstjänster, förrättningar och skilda former av barn- och ungdomsverksamhet kan ge en konkret bild av det religiösa livet på hemorten.

Bibelberättelserna bör väljas så, att de belyser grundläggande religiösa och etiska förhållanden och ger elementär kunskap om den kristna gudsuppfattningen och synen på människan och hennes förhållande till andra. Ur nya testamentet väljs berättelser som belyser Jesusgestalten och ger en uppfattning om Jesu liv och miljö. Även urvalet av gamla testamentets berättelser görs så, att gestalterna står i centrum.

En första kontakt med berättelser ur bibeln kan anstå till någon tid före advent. Innan julberättelserna behandlas, kan det vara lämpligt att med några enkla berättelser förmedla några karakteristiska drag av Jesus. Därigenom kan man undvika, att barnet Jesus blir den första och därmed kanske den starkaste upplevelsen vid presentationen av honom. Julen och berättelserna kring Jesu födelse tas upp till fortsatt behandling med nytt lärostoff både i årskurs 2 och årskurs 3.

I början av lågstadiet måste lärarens muntliga återgivning av bibelberättelserna stå i centrum. Den skall ske i så nära anslutning som möjligt till bibeltexten och göras intresseväckande och åskådlig. Vid valet av berättelser måste stor hänsyn tas till elevernas mognadsnivå. Abstrakta uttryck och formuleringar, som eleverna på detta stadium inte är mogna att uppfatta, bör därför undvikas. Arbetet med berättelserna bör utformas så, att det stimulerar eleverna och väcker deras intresse för fortsatt verksamhet. Så snart elevernas utveckling tillåter ges individualiserande arbetsuppgifter. Olika slag av studie- och arbetsmaterial bör då finnas tillgängligt.

Historiska synpunkter är på detta stadium mindre viktiga, men eleverna bör ha klart för sig, att gamla testamentets berättelser hör hemma långt före Jesu tid. Religiösa och sociala seder och bruk hos

bibels folk bör däremot få relativt stort utrymme. Paralleller med vår tid kan ibland göras, tex i fråga om flykt och flyttning till andra länder och orter med de förändringar detta för med sig.

För att eleverna skall kunna tillgodogöra sig berättelserna bör undervisningen vara åskådlig och konkret. Här spelar miljöskildringen en väsentlig roll. I årskurs 3, när kartbegreppet grundläggs i hembygdsundervisningen, kan kartan över Palestina introduceras. För att ge mera verklighetsunderlag är det lämpligt att eleverna samtidigt får veta något om landet och orterna i dag.

Sånger och psalmer har sin givna plats i undervisningen. En sång eller psalm kan belysa en bibelberättelse eller ett ämne, som man samtalat om, och själva sången ger omväxling och musikalisk stimulans. Vid val av sånger och psalmer bör man ta hänsyn till att såväl text som tonomfång skall passa elevernas utvecklingsnivå.

Undervisningen om *övriga religioner* skall ges i för eleverna aktuella sammanhang. Undervisningen skall i första hand ge en viss kännedom om religiösa vanor, helg- och gudstjänstfirande. Vid behandlingen av gammaltestamentliga berättelser bör eleverna få klart för sig, att gamla testamentet också är judendomens heliga skrift. Undervisningens viktigaste syfte är att få eleverna att förstå och acceptera olikheter i fråga om uppfattningar och beteenden hos olika människor.

Undervisningen om *övriga religioner* kan ske i samband med att undervisningen i hembygds-kunskap behandlar frågan om barn i andra länder, i samband med ett televisionsprogram eller kanske därför att man har någon elev i skolan, som tillhör någon utom-kristen religion.

Religiösa ämnen och samlevnadsfrågor bör tas upp på ett naturligt sätt och ges en allsidig belysning utifrån olika uppfattningar. Väsentliga livsproblem av både personlig och social art är aktuella även för barn i lågstadieåldern. Det är av avgörande betydelse att eleverna får klart för sig, att det finns frågor som inte kan besvaras med ett ja eller nej, att det är skillnad mellan fakta å ena sidan och tro och värderingar å andra sidan, att människor när det gäller livsåskådningsmässiga värderingar tar ställning på olika sätt och att barnens föräldrar liksom läraren och föräldrarna kan ha olika tro. Det är naturligt att barnen frågar om lärarens egen uppfattning, och lika naturligt är det att läraren svarar. Det är emellertid viktigt, att läraren inte framställer sig som auktoritet gentemot föräldrarna. När det gäller frågor om Gud, bör ele-

A

B

verna få veta, att dessa hör till de frågor, som människor alltid funderat kring.

Frågor om liv och död tas upp, om de aktualiseras i klassen genom barnens egna funderingar. Det är viktigt, att eleverna får tala ut kring frågor som de väcker. Samlevnadsfrågor behandlas i regel i samverkan med hembygdskunskap. De kan också aktualiseras på olika sätt genom det ämnesbundna arbetet i religionskunskap eller genom händelser som på annat sätt blivit aktuella för eleverna.

Aktuella händelser som fångar barnens uppmärksamhet bör få stort utrymme i undervisningen. Man bör utveckla, tillrättalägga och i belysande syfte använda stoff från bl a tidningar, radio och television. Det kan gälla hjälpverksamhet, förståelse för andra folk eller individer eller att stimulera till ställningstagande.

Förslag till disposition av en studieplan

En del lärostoff behandlas i endast en årskurs. Annat stoff åter bör vara genomgående i alla årskurserna på lågstadiet, även om behandlingen i en årskurs får större utrymme än i de andra och innehållet varierar.

Samverkan med undervisningen i svenska, hembygdskunskap och musik är naturlig. Lämpligt lärostoff för samverkan med hembygdskunskap är i första hand samlevnadsfrågor, helger och högtider, hemortens religiösa liv och internationell förståelse. Samverkan med musik är naturlig i fråga om religiösa sånger och psalmer.

En **studieplan för årskurserna 1, 2 och 3** kan exempelvis disponeras på följande sätt (s 12—13). Gemensamma rubriker i religionskunskap och hembygdskunskap anger lämpliga områden för samverkan.

Årskurs 1

I skolan. Att lära känna varandra. Vi är lika och vi är olika. Att acceptera sig själv och andra. Hänsyn och vänlighet.

Hemmet och familjen. Tillsammans hemma. Olika åldrar och intressen. Att dela med sig. Att vara olika. Olika hemförhållanden, intressen och vanor. Olika religiösa inställningar och seder, t ex i fråga om bordsbön, aftonbön och kyrkvanor.

Inledning till undervisningen om bibelns berättelser. Bibeln. Några nytestamentliga berättelser som ger en karaktäristik av Jesus.

Julen. Jesu födelse. De vise männen.

Ett nytt år. Veckans rytm. Söndag — sabbat — vilodag — gudstjänstsdag. Olika sätt att fira vilodag.

Där Jesus växte upp. Nasaret på Jesu tid. Levnadsförhållanden, arbete, bostad, undervisning. Jesus vid tolv års ålder i templet.

Israeliternas berättelser om sina förfäder. Abraham, Isak, Jakob och Josef.

I skolan. Jag och de andra. Ansvar för yngre skolkamrater. Mina saker och andras. Att dela med sig. Hitta och låna. Gemensam egendom. Att bevara ett förtroende.

Hur människor lever på några olika platser på vår jord. Människors rätt i vissa avseenden, t ex i fråga om mat och trygghet. Religiösa seder och bruk.

Allhelgonadag. Frågor kring liv och död. Gudstjänstbruk och gravsmyckning.

Mose och det israelitiska folket. Mose födelse och uppfostran, flykt och kallelse. Uttåget ur Egypten och judiskt påskfirande i dag. Berättelser om Mose och folket vid Sinai, några av buden och deras aktualitet i vår tid.

Julen. Några nytestamentliga berättelser utöver dem som tagits upp i årskurs 1, t ex om Simeon och Hanna samt om flykten till Egypten.

Hjälp och förmåner i samhället. Olika slag av gudstjänstlokaler. Kyrka i funktion: gudstjänst, förrättningar, fritidsverksamhet.

Människor kring Jesus. De som stod honom nära. Dem som han hjälpte. De som var hans motståndare. Jesus och barnen.

Pengar och varor. Respekt för andras egendom. Att motstå frestelser. Ansvar för kamrater.

Årskurs 2

I skolan. Egna misstag och andras. Att erkänna misstag. Att ställa till rätta.

Några gammaltestamentliga gestalter. Samuel, Saul, David och Salomo och det israelitiska folket under deras tid.

Julen. Några gammaltestamentliga texter som behandlar Messiaslängtan.

I vårt samhälle. Kyrkorna i samhället, i den mån avsnittet icke behandlats i årskurs 2. Religiös sed och tradition i hemorten.

Jesu liv och verksamhet. Berättelser om Jesu liv och verksamhet på olika platser, t ex kring Genesaret, Kapernaum, Nasaret, Jeriko, Betania, Betlehem och Jerusalem. Kartan över Palestina. Den kristna påsken i samband med händelserna i Jerusalem.

Årskurs 3

Utöver lärostoff som enligt ovan kan behandlas i respektive årskurs skall *i var och en av årskurserna* i lämpliga sammanhang behandlas:

Årskurs 1, 2 och 3

Aktuellt stoff

Helger och högtider

Religiösa ämnen

Religiösa sånger och psalmer

Samlevnadsfrågor

Internationell förståelse

Hembygdskunskap

Lärostoff

Anvisningarna om lärostoff ingår i läroplanens allmänna del (s 178—181).

I betydande omfattning bör undervisningen i hembygdskunskap avse att ge eleverna en första samhälls- och naturorientering. Den syftar bl a till att underlätta övergången för dem från hemmet och den lilla kamratgruppen till de större sociala enheterna skolan och närsamhället. Den skall lägga grunden för en fortsatt objektivt orienterande undervisning.

Arbetet med huvudmomenten under rubriken *Hem, skola och samhälle* bör utgå från skolan, eftersom denna är den nya miljö, som barnen skall anpassa sig till och vara med om att utforma tillsammans med andra. Paralleller kan dras med den kända miljön, hemmet, där de har sina flesta konkreta upplevelser. Det är viktigt, att de känner sig hemma i skolan. Deras känsla av trygghet, trivsel och arbetsglädje under de första skolåren påverkar inställningen till arbetet under den fortsatta skolgången.

Orienteringen i skolsamhället fortsätter inom de flesta intresseområden, som ingår i Hem, skola och samhälle. Undervisningen utsträcks därefter till områden och sammanhang utanför de närmast ligande miljöerna. Dessa ansluter till det geografiskt betonade huvudmomentet I hembygden, och barnen bör genom besök och samtal få en första elementär orientering även om dessa miljöer. Vidare bör reda skapas i fråga om sociala föreställningar, som eleverna tillägnat sig. Viktigt är att undervisningen ger dem motivering för goda vanor och för samarbete med andra barn och med vuxna.

Ett angeläget syfte i undervisningen bör vara att ge en nyanserad bild av verkligheten och att motverka traditionella föreställningar om könsroller. Man bör utgå från att pojkar och flickor kan ha samma intressen och samma beteendemönster. Med utgångspunkt i elevernas egna erfarenheter kan olika familjetyper behandlas, t ex familjer med ensamstående förälder, familjer där fadern eller modern är hemma, familjer där båda föräldrarna förvärvsarbetar. Redan på detta stadium bör undervisningen söka klargöra, att män och kvinnor kan utföra samma arbetsupp-

gifter både i hemmet och på arbetsmarknaden, ge konkreta exempel på avvikelser från det traditionella könsrollsmönstret och stimulera eleverna att ifrågasätta den arbetsfördelning efter kön som de möter i omgivningen. Se vidare allmänna anvisningar i allmän del (s 49).

I momentet *Hem, skola och samhälle* ingår också säkerhetssynpunkter på tingen kring barnen. I omgivningen finns ämnen och företeelser, som det har stor praktisk betydelse, att de känner till, kan reda sig med och har respekt för, t ex eld, elektricitet, gas samt giftiga och brandfarliga ämnen. Upprepade gånger och i olika sammanhang bör sådant tas upp till behandling. Detta stoff har, förutom rent praktisk betydelse för åldersstadiet, också värde för senare studier, bl a i fysik och kemi.

Momentet *Helger och festdagar* bör ge en känsla av värdet av högtid och tradition. Samvaron i klassen och den övriga skolan ger rika tillfällen att låta barnen konkret uppleva detta.

Samtal om betydelsen av *god hälsa och goda vanor* leder naturligtvis in intresset på människokroppen, dess byggnad, funktioner och behov. Denna undervisning bör leda fram till kännedom om enkla hälsoregler, t ex beträffande goda kostvanor, tandvård, kroppsrorelse och sömn. Barnens upplevelser och spontana frågor kan aktualisera, att användningen och verkningarna av alkohol, tobak och andra gifter behandlas redan under de första skolåren. En mera samlad framställning bör då förekomma i årskurs 3 och där ske huvudsakligen utifrån iakttagbara sociala verkningar.

En förberedande *sexualundervisning* kan ofta få en naturlig utgångspunkt i samtalen om hemmet, om far, mor och syskon. Andra lämpliga utgångspunkter är elevernas frågor i anslutning till iakttagelser av hur livet förs vidare hos djur och växter. Elevernas frågor bör besvaras öppet och sakligt. Undervisningen i sexual- och samlevnadsfrågor skall i regel ske i samverkan med hemmen. Se vidare allmänna anvisningar i allmän del (s 52) och SO:s handledning i sexualundervisning.

Trafikundervisningen, som upptagits under rubriken *I trafiken*, bör främst bedrivas i form av praktiska övningar, som skall vara ägnade att underlätta elevernas eget uppträdande i trafiken. Lokala förhållanden måste därför vara avgörande för undervisningens planering. En koncentration till vissa perioder under läsåret kan vara ändamålsenlig, t ex till höstterminens början, slutet av höstterminen och början av vårterminen samt vårterminens slut. Övningar i gångtrafik kan koncentreras till årskurs 1

A

B

och i cykeltrafik till årskurs 2 eller 3. Av grundläggande betydelse för undervisningens resultat är, att eleverna får uppleva, att de själva har ansvar för sitt uppträdande i trafiken och att samverka vid undervisningens uppläggning och genomförande sker med hemmen och den lokala polismyndigheten. Se vidare allmän del (s 53).

Den elementära *geografiska orienteringen* inom hembygdskunskapen bör helst ske med utgångspunkt i vad eleverna iakttar och lär känna i sin egen hemtrakt. Alla möjligheter till exkursioner bör därför utnyttjas. Arbetet bör bli resultatet i att barnen tillägnar sig vissa färdigheter, enkla begrepp och vanliga termer, som kan utgöra en grund för den kommande undervisningen i geografi. Vilka miljöer, som bör tas upp till behandling, beror på den omgivande bygdens struktur. Exempel: Gården på slätten, Skogen ger oss bärgning, Det rika berget, Vi bor vid kusten. I det hela bör undervisningen röra sig inom en naturlig geografisk enhet, t ex mälarbygden, västkusten eller en norrländsk skogsbygd. I vissa fall kan ett sådant område i sina huvuddrag sammanfalla med hemlandskapet eller hemlänet.

Barnens intresse för "hur det var förr" bör vara utgångspunkten för en begynnande orientering om hur människor levde och verkade i hembygden *under äldre tider*, t ex på barnens far- eller morföräldrars tid. Undervisningen bör här naturligen få formen av valda berättelser och enkla bilder. Även de miljöbilder från sten-, brons- och järnåldern, som ingår i huvudmomenten under rubriken *Förr* i världen, bör ha denna karaktär med hänsyn till elevernas ringa förmåga att se sammanhang och överblicka längre tidsperioder.

Barnens spontana intresse för *växter och djur* bör tillvaratas: upptäckarglädjen bör uppmuntras, kunskaperna utökas, ansvarskänslan väckas (naturvård, djurskydd) och känslan för skönheten i naturen odlas. Detta kan ske bli vid direkta, helst fortlöpande iakttagelser i skolans omgivningar. Kontakten med tama djur av något slag är en verklighet för de flesta barn. Detta gör att frågor som rör husdjuren och omvårdnaden av djur i vår närhet bör behandlas i lämpliga sammanhang i lågstadiets alla årskurser.

Vid behandlingen av momentet *Tid och väderlek* bör endast allmänorienterande kunskaper eftersträvas, och de nämnda väderleksdiagrammen bör utgöra enklaste form av grafisk framställning.

Praktisk ekonomisk fostran är ett viktigt led i hembygdskunskapen. Det dagliga livet i skolan och

C

Årskurs 1

I skolan. Ny miljö, nya kamrater, vi lever och arbetar tillsammans. Skolans lokaler. De som hjälper oss. Vi enas om enkla regler för trivsel, samverkan och ordning.

I trafiken. Den närmaste omgivningens trafik. Aktuella trafiksituationer. Säkerhetssynpunkter på elevernas färdväg och skolväg. Några trafikregler. Polisen hjälper till rätta i trafiken. Skolpolis.

Något om växter och djur i trädgården och i skolans närhet. Iakttagelser ute. Utställning i klassrummet. Berättelser om djur.

Hälsövanor. Kroppens vård. Sömn och vila. Riktiga matvanor. Tandvård, Hälsokontroll.

Hösten. Förändringar i natur och väderlek.

Hemmet och familjen. Hänsyn och trevnad. Faror och skydd. Ekonomiska frågor. Något att akta och vårda.

Barn i andra länder. Hur barn kan ha det i andra länder och under andra förhållanden.

Julen. Advent. Lucia. Julförberedelser.

Ett nytt år. Årets rytm. Något om tidsindelning. Klockan.

Vintertid. Lekar och sport. Iskunskap. Risker i trafiken. Djuren behöver vår hjälp.

Några husdjur. Utseende och levnadsförhållanden.

Våren. Tidiga vårtecken. Frösådd. Flyttfåglar. Blommor, buskar och träd. Djuren och deras ungar.

Inför sommaren. Växter och djur. Fritid och fritidssysselsättningar. Bad- och båtvet.

I skolan. Sommarminnen. Trivsel i skolan: hövlighet, hänsyn, att passa tider, bordsskick. Kamratskap och samverkan. Att skapa en trevlig miljö.

I trafiken. Den närmaste omgivningens trafik. Aktuella trafiksituationer, trafikregler och trafikmärken. Cykeltrafik.

Vad naturen ger oss. Vår föda. Från trädgårdsodlingen, lantgården, skogen och havet. Nyttig och skadlig föda.

Våra kläder. Något om material, råvaror och tillverkning. Om inköp, kostnad och klädvård.

Hösten. Växterna inför vintern, t ex iakttagelser av löv- och barrträd och något om frukt- och fröspridning. Olika djurs sätt att överleva vintern.

Hur människor lever på några olika platser på vår jord. Barnens lekar och skolgång. Något om djur- och växtvärld. Kontakt och utbyte.

Årskurs 2

Julen. Något om julseder hemma och i andra länder. Långväga varor för julfirandet.

Tid och väderlek. Almanackan. Enkelt diagram över dagarnas längd. Termometern. Enkel väderlekstabell. Väderstrecken.

Rymden. Solen, månen och några stjärnbilder. Något om utforskningen av rymden.

Hjälp och förmåner i samhället. Skola, hälso- och sjukvård, brandkår, polis, post, fritidsanordningar.

Pengar och varor. Olika slag av butiker. Köp och betalning. Vi väger och mäter. Ekonomisk fostran. Respekt för andras egendom.

Hur vi bor. En arbetsvrå. Andras hus. Bostadstyper på landsbygd och i stad. Grannar och samlevnadsfrågor.

Hur vi färdas. Olika samfärdsmedel. På gator och vägar. I hamnar, på järnvägs- och busstationer och flygplats. Uppförande på resor.

Några husdjur. Omvårdnad. Vårt beroende av husdjuren.

Våren. Växter och djur inom ett närliggande naturområde.

Inför sommaren. Sommarplaner. Allemansrätten. Bad- och båtvet. Simskola.

I skolan. Sommarminnen. Du och dina kamrater. Trivsel i skolan. Ordningsregler diskuteras och utformas.

I trafiken. Olika trafikmiljöer och trafiksituationer. Trafikregler och trafikmärken.

Hembygdens växter. Exkursioner till något för trakten typiskt naturområde, exempelvis skogen, stranden eller parken. Några växters utveckling. Hur frukter och frön sprids. Fridlysta växter — allemansrätten.

Vår kropp och dess vård. Elementärt om människokroppen och om betydelsen av goda hälsovanor. Tandvård. Något om tobak och alkohol.

Hösten. Väderleksiakttagelser med bl a enkla diagram.

Internationell förståelse. FN-tanken.

Julen. Jultraditioner.

Terrängförhållanden. Iakttagelser av bl a hembygdens terrängförhållanden. Hur vatten, vind, köld och värme påverkar markytan. Minnen från istiden.

Karta och kartecken. Väderstrecken. Vi ritar och följer "vägvisarkartor". Mätning i samband med utförande av enkla planskisser. Några kartecken och för hembygden aktuella geografiska begrepp. Fantasikarta. Vi läser och mäter avstånd på hembygdens karta.

Årskurs 3

I vårt samhälle. Orientering i samhället bl a med hjälp av karta. Anordningar för välfärd, skydd och ordning. Aktsamhet om allmän egendom. Arbetsliv och samfärdsel. Betydelsefulla personer och händelser. Om konst och utsmyckning. Hur samhället utvecklats och förändrats.

Förr i världen. Historiska minnen och sägner från hembygden. Om utgrävningar och museisamlingar. Några berättelser och bilder från forntiden i svensk historia, t ex Hos renjägarna, I stenåldersbyn, Vad en bronsåldersgrav berättar, Man börjar göra verktyg av järn.

Geografiska begrepp. Orientering med hjälp av jordgloben: världshav, världsdelar, poler, ekvatorn, klimat. Från glob till karta. Vad kartan berättar om en vidare hemtrakt.

I en vidare hemtrakt. Miljöbilder från naturförhållanden och arbetsliv. Något om produktion, konsumtion, samfärdsel och kulturliv. Namn på orter, sjöar, floder och berg i den mån de aktualiseras under arbetets gång.

Utöver lärostoff, som enligt ovan kan behandlas i respektive årskurser, skall *i var och en av årskurserna* i lämpliga sammanhang behandlas

Årskurs 1, 2 och 3

Aktuellt stoff

Sexualundervisning

Fortlöpande natur- och väderleksiakttagelser

Naturvård och djurskydd

Teknik i vardagslivet

Enkla undersökningar och försök

Teckning och annat skapande manuellt arbete.

Arbetsätt

Vid elevernas verklighetsstudier bör några vanliga företeelser i naturen göras till föremål för *fortlöpande iakttagelser*. Ofta är det lämpligt att förlägga dessa till vissa tidsperioder eller viss tid under skoldagen, då man går ut en kort stund för att göra jämförande iakttagelser. Såsom lämpliga objekt för dessa kan nämnas växter och djur (tex groning, lövsprickning och lövfällning, ett sädesfälts utveckling, fåglarna vid ett fågelbord under olika årstider, flyttfåglarnas uppbrott och återkomst), väderleken, solens upp- och nedgång, månens faser. Odling inomhus av växter i krukor och planteringslådor kompletterar dessa fortlöpande iakttagelser liksom också en typväxtodling i skolans närhet och en välskött skolträdgård.

Läraren bör vid dessa studier söka öppna barnens blick för det vackra i naturen. Deras uppmärksamhet bör även inriktas på sambandet mellan olika företeelser, exempelvis växternas anpassning efter växtplats, klimat och tillgång på näring samt betydelsen av djurens färg som skyddsmedel. Vikten av att man aktsamt umgås med djur och växter samt betydelsen av djurskydd och naturvård bör i olika sammanhang inskräpas. Se även om miljö-
vård i allmän del (s 51).

Exkursioner och studiebesök bör under de första skolåren avse begränsade mål och utsträckas över kort tid. De måste noga förberedas, om de skall ge avsedd behållning. Barnens intresse och nyfikenhet väcks vid förberedande samtal, då de får orientering om vad studiebesöket gäller. I klassrummet kan en exkursion förberedas genom att läraren förevisar bilder eller föremål av något slag, berättar intressanta fakta och väcker elevernas lust att veta mera. Olika studieuppgifter kan utdelas till grupper eller enskilda elever. Ett enkelt iakttagelse-schema med frågor att besvara och eventuellt förslag till skisser att rita under utflykten kan ofta bli till god hjälp vid insamlandet av lämpligt kunskapsstoff.

Efter studieutflykten behandlas de erfarenheter man gjort, och det material som samlats sammanställs och bearbetas. Under samtalets gång kan läraren anteckna lämpliga ord (stöddord) på tavlan. Stoffet bör avgränsas i flera mindre enheter, så att uppgifter för elevernas självständiga efterarbete får lämplig omfattning och svårighetsgrad. Orden på tavlan kan stå kvar, så länge efterarbetet pågår. De behövs ibland som påminnelse och ledning vid redogörelsen, och de hjälper barnen att inprägl

ordens betydelse och stavning. Det är ofta lämpligt att låta dem föra in dessa ord i sina ordböcker och att använda dem i olika sammanhang. (Se ämnet Svenska.)

Eleverna kan sedan ta itu med det avsnitt, som de skall skriva eller berätta om. De får därvid i samarbetet med läraren ytterligare stoff från lämpliga texter, bilder m m för att fördjupa sina kunskaper.

Efterarbetet kan avslutas med att barnen berättar för sina klasskamrater eller läser upp vad de skrivit. En upplevelse under ett studiebesök eller innehållet i ett läsestycke kan ofta med fördel återges genom fria dialoger, enkel dramatisering, målning och modellering.

Vid *teckning, målning, modellering och annat skapande manuellt arbete* är det särskilt betydelsefullt att man söker utgå från *elevernas egna uppslag*. Ett självvalt arbete sporrar ofta till en mera aktiv insats. Egna initiativ är en god förutsättning för övning i självständigt arbete. Initiativsvaga elever kan få stimulerande uppslag. Alla bör ha fri tillgång till olika material för sina övningar. Det manuella arbetet lämnar dessutom rikliga tillfällen till övning i samarbete kring gemensamma uppgifter. En grupp elever kan tex utföra en gemensam målning, medan andra sysslar med individuella uppgifter, som sedan sammanfogas till ett montage.

Arbetsteknikerna kan variera. Teckning, målning och modellering kan omväxla med klippning, rivning och tryck samt slöjd och hemsysslor i enkel form. Under hela lågstadiet kan enkla plan- och kartskisser över utfärdsvägar och studiemål förekomma. Vid studiebesök och naturiakttagelser bör elevernas lust att samla ting uppmuntras. Dessa ordnas sedan tex i en sandlåda (gruppbord) eller på väggtafva och kan kompletteras med förklarande skriftliga anteckningar, skisser m m.

Även olika *färger och material* bör användas. De fria teckningarna med motiv från barnens fantasi och miljö samt enkla plan- och kartskisser kan omväxlande utföras med vattenfärger (täckfärger), färgkitor, kol eller blyerts. Till dekorationer för enkel dramatisk framställning kan det vara lämpligt med pulverfärger (eller temperablock). Vid val av material och arbetsteknik bör man härvid ta speciell hänsyn till motivens karaktär. Även klippning och klistring av tyg mot tyg (applikation) och enkla tryck på tyg kan komma i fråga.

För modellering kan olika material komma till användning, tex lera, plastellin i olika färger, pappers-

A

B

massa och s k trolldag. Vid modellering i sandlåda används fuktad sand, lera, pappersmassa, stenar o d.

Inom den enkla form av *slöjd*, som här kan komma i fråga, bör både pojkar och flickor få tillverka sådana föremål, som kan komma till användning i deras lekar och vid deras arbete i skola och hem. Materialet kan vara trä, textila material, bast, vaxduk, galon, halm m m. *Enkla hemsysslor* övas i den utsträckning, som lokaler och material medger. Däri kan ingå exempelvis husliga sysslor, vård av egna tillhörigheter samt plantering och skötsel av växter. (Se vidare ämnena Teckning och slöjd.)

Läromedel

Nedanstående utgör *exempel* på läromedel för arbetet i hembygdskunskap.

Under studieutflykter och på fritid bör eleverna kunna samla in olika föremål m m, t ex blommor, frukter, frön, stenar och jordarter, produkter och halvfabrikat från gården, skogen och hembygdens industrier. De kan även från hemmet ta med och visa eventuella föremål, som berättar om gamla tider eller aktuella miljöer utanför hembygden, t ex malm eller slagg från Bergslagen, sameslöjd från Lappland och nationalklädda dockor från både vårt eget land och andra länder. För dessa föremål bör finnas lämpliga förvaringsutrymmen och utställningsanordningar (skåp, hyllor, bord, anslagstavlor o d) i klassrummen. Klassrum och eventuella grupprum bör vidare vara så utrustade, att där kan utföras enkla elevförsök och undersökningar. I klassrummet eller i ett närbeläget rum bör läraren därutöver ha tillgång till exempelvis måttstock, måttband, våg och vikter, liter- och decilitermått samt myntsatsen för bl a intresseområdet I affären, som bör medföra samverkan med ämnet matematik. Vidare bör finnas sandlåda, förvaringskärl för lera, blomsterbord, s k planteringslådor för frösådd eller liknande utrustning för enkla undersökningar och försök, termometer, verktyg för slöjd, materiel för trafikundervisning, jordglob och kartor. En brännugn för barnens lerarbeten är önskvärd. Det är ytterst betydelsefullt, att det finns goda kartor över skolans närmaste omgivning, den omgivande bygden och den vidare hemtrakt, inom vilken orienteringen framför allt i årskurs 3 rör sig. Vägkartor och barnens egna kartor bör väl överensstämma med varandra i fråga om beteckningssätt, färger, kartecken

C

och andra symboler, så att eleverna lättare lär sig förstå och utnyttja dessa hjälpmedel. Även reliefer och flygfotografier bör användas för att underlätta förståelsen av sambandet mellan verkligheten och kartan.

För hela skolan gemensamma samlingar bör innehålla bl a följande föremål för undervisningen i hembygdskunskap: växt- och djursamlingar, diabilder, planscher, fornyfynd, bergarter, för hembygdens industri och hantverk aktuella råämnen och halvfabrikat, industri- och hantverksprodukter samt modeller.

Beträffande användningen av böcker, bilder och tekniska audivisueella läromedel i undervisningen i hembygdskunskap se s 178 i läroplanens allmänna del och s 8 i detta läroplanssupplement.

Mellanstadiet

Kompletterande anvisningar,
kommentarer och exempel
för undervisningen
i orienteringsämnen
på mellanstadiet

Allmänna synpunkter

Lärostoff och planering

Den orientering som på lågstadiet förmedlas inom ämnena religionskunskap och hembygdskunskap, utvidgas och fördjupas på mellanstadiet inom ramen för ämnena religionskunskap, samhällskunskap, historia, geografi och naturkunskap.

Elevernas spontana vetgirighet gäller på mellanstadiet företeelser och sammanhang inom mycket vida erfarenhetsområden, och inläringen sker fortfarande i regel utan något mer uttalat behov av att försöka systematisera erfarenheterna i traditionella ämneskategorier. Med hänsyn härtill och för att skapa gynnsammast möjliga utgångsläge för en mångsidig och självständig elevaktivitet är det lämpligt att låta ämnesuppdelningen träda tillbaka för ett mera samlat grepp på organisationen av lärostoffet. En *samlad undervisning* kring stoffheter med lärostoff från två eller flera av de nämnda orienteringsämnena är därför naturlig. Arbetet med detta lärostoff ger eleverna tillfälle till en funktionell övning i att tala, läsa och skriva. Musik, teckning och slöjd kan med fördel anknytas till det samlade lärostoffet, temat eller syftet.

Inslaget av *ämnesinriktad orientering* bör emellertid efter hand ökas på mellanstadiet i förhållande till dess omfattning på lågstadiet. Samband i rummet och tiden, mindre komplicerade orsakssamband och vissa grundmönster i de förekommande orienteringsämnena utgör lämpliga utgångspunkter och motiv för en uppordning av lärostoffet. Elevernas ökande förmåga att analysera, söka sammanhang och tränga djupare in i nya företeelser och förhållanden kan på detta sätt beaktas och utvecklas.

Såväl den samlade som den ämnesinriktade undervisningen bör planeras som *periodläsning*. I regel bör endast ett samlat område eller ett ämnesbundet område behandlas under varje period. Under en sådan period får ifrågasvarande område dominera arbetet under all tid som är anslagen åt orienteringsämnena.

En kombination av *samlad undervisning* och *ämnesinriktad periodläsning* blir ofta den uppläggnings av arbetet under ett läsår, som ställer sig mest ändamålsenlig på mellanstadiet.

Det är av vikt, att eleverna genom att göra egna erfarenheter får en allt rikare associationsbakgrund. Erfarenheterna kan förvärfvas genom konkreta upplevelser och genom aktivt arbete. Undervisningen bör därför i största möjliga utsträckning inriktas på en *fördjupad behandling av valda intresseområden eller arbetsområden*. I de följande anvisningarna och kommentarerna till mellanstadiets orienteringsämnen anges *exempel* på områden, som kan tas upp till behandling. De är i huvudsak av ämnesbunden karaktär. Lärostoffets inordnande i samlade områden och planeringen av studiegången inom stadiet sker med beaktande av anvisningar i annat sammanhang. Aktuella händelser och företeelser ävensom arbetet inom undervisningen i övrigt kan emellertid motivera en omgruppering av det stoff, som huvudmomenten och studieplansförslagen i orienteringsämnena anger. Annat stoff kan också tas upp till behandling, i den mån det ansluter till de riktlinjer, som gäller för skolans verksamhet.

Arbetsätt

Alltefter vad som är mest ändamålsenligt bör arbetet växla mellan undervisning av hela klassen, grupparbete och individuellt arbete. Såväl arbete med obligatoriska som fritt valda uppgifter bör förekomma.

Kollektiv undervisning av hela klassen eller i vissa fall av större eller mindre grupper är naturlig, t ex vid starten av ett nytt område, planläggning av ett arbete, instruktion av teknik, genomgång av nya ord och begrepp eller svåruttalade namn, behandling av svårbemästrat stoff samt redogörelser för utfört arbete och diskussion i samband därmed. Även sammanfattande översikter, som ges för att knyta samman skilda områden, kan med fördel ha denna form.

Åtskilliga uppgifter inom varje arbetsområde kan lösas under *grupparbete* eller andra former av samverkan mellan eleverna. I större klasser kan det vara en fördel att börja detta grupparbete successivt. Medan klassen i sin helhet är sysselsatt med exempelvis den obligatoriska delen av kursen eller läser igenom tillgänglig litteratur, som alla har att arbeta med, hjälper läraren efter hand olika

A

B

grupper att komma igång. Ofta kan det vara lämpligt att under ett arbetspass låta en del av klassen syssla med gruppuppgifter, medan resten ägnar sig åt individuella uppgifter inom grundkursens ram eller åt enstaka överkursuppgifter.

Arbetsfördelningen inom en grupp kan vid ovan beskrivna form av grupparbete göras på olika sätt. Till en början, då den gemensamma uppgiften bör vara mycket begränsad, för att eleverna genast skall kunna få en överblick över den, kan varje grupp planera sitt arbete och fördela deluppgifterna efter sysselsättningens art t ex så, att en elev samlar fakta, en förbereder sig att berätta, en formulerar frågor och uppgifter, en beskriver illustrationer etc. Man kan också ordna det så, att eleverna i gruppen mellan sig fördelar arbeten, som utgör olika avsnitt av gruppuppgiften. Läraren bör ha uppmärksamheten riktad på att deras arbete blir så allsidigt som möjligt, givetvis med hänsyn tagen till elevens förmåga och intressen. Eleverna bör således ej ensidigt syssla med t ex teckningsuppgifter, modellarbeten, grafiska framställningar etc.

En väsentlig del av elevens arbete är av *individuell* karaktär. Det kan då ibland ha formen av ett av läraren anvisat arbete, en för alla obligatorisk uppgift, t ex att rita en kartsnitt i geografi. En annan gång kan det gälla ett helt självständigt valt enskilt arbete av överkurskaraktär eller en uppgift, vald inom ramen för gruppens arbete. Även när eleven deltar i ett grupparbete, blir hans insats inom detta ofta en individuell prestation.

En väsentlig avsikt måste vara, att eleverna så småningom själva skall kunna föreslå och planera arbeten, finna lämpliga källor och välja lämpliga arbetsformer, självständigt eller i samarbete med kamrater utforma en uppgift och sakligt bedöma arbetets resultat.

Behandling av ett intresseområde

Arbetet med ett intresseområde eller arbetsområde kan starta från *olika utgångspunkter*: en företeelse, som fångat elevernas intresse, en aktuell händelse, en bok, en film, ett radio- eller televisionsprogram, ett studiebesök etc. I en på förhand uppgjord studieplan kan det vara värdefullt att ibland göra ett avbrott för att bygga upp ett arbete omkring aktuellt stoff. Detta kan ge fördjupat intresse och göra arbetet mera meningsfullt.

C

Elevernas arbete kan utgöras av muntliga eller skriftliga sammanfattningar eller berättelser, frågor och uppgifter till klassen, dramatiseringar och enkla dialoger, utformning av kartor och enkla grafiska framställningar, enskilda teckningar och bildserier, arbeten i sandlåda, relief- och modellarbeten, utställningar m m. Lärarens uppgift blir bl a att tillsammans med eleverna fastställa syftet med ifrågasvarande arbete och att lära dem använda tillgängligt studie- och arbetsmaterial, så att de efter hand själva allt bättre kan överblicka, planera och genomföra ett arbete.

En av lärarens viktigaste uppgifter blir att hjälpa eleverna till *en god arbetsteknik*. Den övning i svenska, som självklart anknyts till orienteringsämnen, bör syfta till att utveckla en allt större förmåga hos dem att läsa och uppfatta innehållet i en text, "skumläsa" för att finna bestämda fakta, samla enskilda fakta ur en eller flera källor, formulera frågor och uppgifter, använda register och innehållsförteckningar, skriftligt sammanställa fakta till korta sammanfattningar, muntligt redogöra för en läst text med hjälp av stödord, rubriker eller stolpar samt på grundval av dem dramatisera, skriva resebrev och fantasiartiklar etc.

Samverkan med ämnet svenska bör även ske genom att man tar till vara naturliga tillfällen att *utöka elevernas aktiva ordförråd*. Att i samband med arbetet inom ett intresseområde samla och på olika sätt arbeta med nya och frekventa ord och begrepp ger ordkunskapen mening och skapar nödvändiga förutsättningar för att eleven skall förstå nya företeelser och sammanhang.

Föremål, modeller och bilder av olika slag erbjuder många möjligheter för eleverna att själva *göra iakttagelser och dra slutsatser*. Till en början bör de få tillfälle att lämna muntliga eller skriftliga beskrivningar. Egna iakttagelser och reflexioner bör då uppmuntras. Det kan gälla t ex att finna likheter, olikheter och sammanhang, att söka sätta in bilder i ett tidssammanhang etc. Föremål och bilder kan också stimulera till arbete, om eleverna vänjer sig att söka svar på sådant som de inte omedelbart förstår. Bilder kan vidare ge stoff till dramatiseringar, resebrev eller manuella arbeten.

Inom alla orienteringsämnena möter eleverna *sifferuppgifter*. Dessa ger dem en storleksuppfattning eller en tidsuppfattning först genom jämförelse med andra kända förhållanden. En del elever kan tidigt göra sig förtrogna med olika slag av tabeller, och genom förenklingar och överslagsberäkningar kan de lära sig använda sifferuppgifter för att göra jäm-

förelser. De möjligheter som därvid ges att anknyta till ämnet matematik bör utnyttjas. I regel kan de först senare från gjorda jämförelser komma fram till olika frågeställningar, t ex vad en skillnad eller likhet beror på. På så sätt leds eleverna till att söka vidare på egen hand. Ofta är de intresserade av att lära sig åskådliggöra storleksförhållanden. På mellanstadiet blir det företrädesvis fråga om att framställa mycket enkla diagram.

Manuellt arbete är för många elever ett bättre hjälpmedel för att konkretisera än en muntlig eller skriftlig beskrivning. Det kan också bidra till att göra undervisningen omväxlande och intresseväckande. Det kan dessutom ge eleverna naturlig anledning att inhämta de kunskaper de behöver för att utföra sitt arbete. Ofta kan det vara lämpligt, att enstaka elever eller grupper utför reliefer, modeller, applikationer, bildserier etc, medan resten av klassen är sysselsatt med arbeten av annan karaktär.

Hemuppgifter bör i största möjliga utsträckning vara frivilliga. Stoffets art och den individuella studiehandledning som förekommer i skolan måste få bestämma utformningen. Sålunda kan elever åta sig att återge innehållet i en berättelse, sammanställa frågor eller fakta från en text med sakuppgifter, att skriva rubriker, att memorera ett begränsat antal understrukna fakta, att beskriva illustrationer eller kartor etc. Ibland kan en arbetsuppgift, som påbörjats i skolan, göras färdig i hemmet. I åtskilliga fall kan arbetsuppgifterna innehålla ett moment av problemlösning.

Arbetet ges en meningsfull inriktning och sätts in i ett socialt sammanhang genom att eleverna bereds tillfälle att redovisa det skriftligt eller muntligt inför kamraterna, genom att de får delta i diskussioner, demonstrera resultat o d. *Redovisningen* kan utgöra antingen ett inslag under arbetets gång eller ett avslutande moment. Intressant stoff och förtjänster i en redogörelse bör särskilt uppmärksammas och bli föremål för gemensamma diskussioner i studieföstrande syfte. Vid redovisningarna bör eleverna efter hand vänjas att göra stödanteckningar för att kunna delta i ett avslutande samtal. Diskussion och kritik blir ofta mer givande, om två eller flera grupper arbetar med samma uppgift.

Skriftliga uppgifter, teckningar, kartor, grafiska framställningar och olika slag av manuella arbeten kan tillsammans med aktuella samlingar ge material till en *utställning*, som ger en samlad överblick över och kunskap om det aktuella området. Utförda arbeten kan också samlas i en *arbetsbok*. Denna

A

B

kan vara av individuell typ eller avsedd för en grupp eller hela klassen.

Utöver här antydd redovisning bör, då ett arbetsområde avslutas, förekomma någon form av *utvärdering* av arbetsresultaten. Denna bör bli ske i form av samtal med eleverna om arbets sätt, läromedel och upplevda resultat. Även annan form av bedömning av att åsyftade inlärningsresultat uppnåtts bör förekomma. En sådan bedömning skall främst vara ett diagnostiskt hjälpmedel för läraren. Om skriftliga kunskaps- och färdighetsprov förekommer, bör de ges varierande form, t ex kombinationsprov, valprov, prov på kartförståelse och på förmåga att avläsa enkla tabeller och diagram.

Läromedel

Resultatet av undervisningen i orienteringsämnen är i hög grad beroende av att eleverna får tillfälle att använda lämpligt studie- och arbetsmaterial: läroböcker, facklitteratur, artiklar i tidningar och tidskrifter, bilder, bildserier, filmer, kartor, tabeller m m. Naturiakttagelser, studiebesök, enkla undersökningar och försök, intervjuer, radio- och televisionsprogram ger ofta värdefullt stoff för fortsatt arbete.

Läseböcker och annan facklitteratur bör ge väsentliga sakupplysningar genom stimulerande, aktivitetsfrämjande, ej alltför omfattande skildringar och redogörelser samt även tillgodose önskemålet om läsmaterial av varierande svårighetsgrad. Väsentligt för ett individualiserat arbetssätt är, att såväl läroböcker som fackböcker genomgående är försedda med utförliga innehållsförteckningar, register av olika slag, ordlistor m m.

För arbetet i orienteringsämnen bör en rikhaltig boksamling finnas lätt tillgänglig i varje klassrum. En sådan boksamling bör utöver fackböcker innehålla uppslagsverk av enkel typ ävensom böcker av annan art, avsedda att ge miljöskildringar eller skildringar från olika tidsperioder och att väcka elevernas intresse för fri läsning. Möjlighet bör finnas att i aktuella sammanhang ur centralt bokförråd eller från skolans bokrum för tillfället utöka antalet av klassens mest användbara fackläseböcker och att komplettera boksamlingen i klassrummet med andra aktuella fackböcker och med skönlitteratur. Såväl dagspressen som tidskrifter av olika slag bör uppmärksammas som läromedel. Nyhetsstoff, artiklar, reportage och bilder bör komma till användning vid elevernas arbete.

C

Periodiska tidskrifter eller årsböcker med aktuell orientering inom olika ämnesområden är värdefulla komplement till läro- och läseböcker.

Religionskunskap

Utöver de anvisningar och kommentarer om undervisningen i religionskunskap, som ingår i läroplanens allmänna del (s 175—177) och som utgör riktlinjer för undervisningen i ämnet på samtliga stadier, bör följande beaktas.

Lärostoff och arbetsätt

Läraren bör under den *första tiden med en ny klass* söka bilda sig en uppfattning om elevernas emotionella engagemang i de frågor som berörs i ämnet religionskunskap. Det är vidare väsentligt att läraren tänker sig in i hur undervisningen kan uppfattas av elever ur skilda miljöer och är återhållsam med egna värderingar och tolkningar som kan framstå som stötande för vissa elevers eller föräldrars övertygelse i livsåskådningsfrågor. Hemen har även under skolåren det primära och huvudsakliga ansvaret för barnens fostran och vård. Föräldrarna — de må vara statskyrkliga eller frikyrkliga, protestanter eller katoliker, kristna eller icke-kristna, religiösa eller ateister — skall med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolans religionsundervisning, vissa om att dessa varken direkt eller indirekt blir utsatta för en auktoritativ påverkan till förmån för någon viss tro eller uppfattning. Ett gott resultat av undervisningen i skolan beror i hög grad av att det råder ett ömsesidigt förtroende mellan hem och skola och att föräldrarna får information om vad undervisningen syftar till.

Undervisningen om *kristendomen* enligt de för ämnet religionskunskap fastställda huvudmomenten omfattar i första hand dels berättelser och bilder ur kristendomens historia fram till vår tid, dels bibelkunskap. Dessutom ges en orientering om kristen syn och behandlas bibliska texter i samband med religiösa ämnen och samlevnadsfrågor.

De berättelser och bilder ur kristendomens historia, varom huvudmomenten talar, bör vara så beskaffade att de samtidigt som de fångar elevernas intresse, för eleverna i kontakt med gudstjänst-, fromhets- och kulturliv under olika skeden fram till

vår egen tid samt med människor som haft särskild betydelse för detta. Stor hänsyn vid urvalet bör också tas till vad som är väsentligt för förståelsen av dagens situation. Så långt möjligt bör anknytning sökas till företeelser i närsamhället. Därigenom får eleverna den historiska bakgrunden till det samhälle de själva lever i och hjälp att förstå detta.

Karakteristiska detaljer bör få ge liv och färg åt undervisningen, men ett hopande av anekdotartade eller legendariska episoder utan väsentlig betydelse bör undvikas. Man bör inte heller lägga så stor vikt vid vissa företeelser, att man ger en ensidig bild av kristendomen och dess verkningar. Detta kan bli följden, om man koncentrerar sig till exempelvis eremit- och klosterväsen under medeltiden eller väckelserna under nya tiden och inte beaktar andra sidor av det kristna livet. Samma ensidighet gör man sig skyldig till, om man underlåter att beröra exempelvis förföljelser mot olik-tänkande. Undervisningen bör inte heller vara ensidigt personhistoriskt inriktad. Skildringar av personer som haft en väsentlig betydelse har sin givna plats, men de måste ställas in i sitt rätta historiska sammanhang. Skilda läruppfattningar och organisationsfrågor berörs endast i den mån de på ett enkelt sätt kan åskådliggöras i fromhets- och gudstjänstlivet. Vid behandlingen av reformationen och den senare lutherdomens fromhetsliv är det naturligt att Luthers lilla katekes uppmärksammas.

Bibelberättelserna bör väljas så att de belyser grundläggande religiösa och etiska förhållanden och ger elementär kunskap om den kristna gudsuppfattningen och synen på människan och hennes förhållande till andra. När de olika bibeltexterna tas upp, bör också frågan om deras religiösa och etiska betydelse för dagens situation och människor ställas.

Texter ur gamla testamentet skall väljas så att de belyser väsentliga sidor i den gammaltestamentliga religionen. Framför allt skall profeterna uppmärksammas. För att eleverna skall kunna uppfatta de väsentliga dragen i profeternas förkun-nelse, är det nödvändigt, att man skildrar profeterna i de händelsemättade och spänningsfyllda situationer, där de talar och handlar. Historiska synpunkter på den israelitiska religionens utveckling och dess förhållande till nya testamentet och till den judiska religionen bör beaktas i den mån de behandlade texterna ger anledning därtill. Dessutom bör vissa texter av allmänskulturellt intresse behandlas.

Texter ur nya testamentet skall väljas så att de

A

B

ger en samlad bild av Jesu liv, verksamhet och förkunnelse och av den första kristna församlingen och dess förkunnelse av Jesus som den uppståndne Herren. Lärostoffet kan göras levande bland annat genom Jesu tal och liknelser, som är fyllda av åskådliga bilder, vilka ger omedelbar kontakt med konkreta livssituationer. Man bör även låta händelser ur Jesu liv få belysa hans förkunnelse för att därigenom låta dess innehåll framträda ännu tydligare och låta eleverna uppleva enheten av hans ord och gärningar. Ett arbetsområde kring aposteln Petrus kan få ge en samlad bild av Jesu levnad och av urkristendomen och bilda utgångspunkten för undervisningen om kristendomens historia.

Miljöskildringen bör göras relativt fyllig. Religiösa, politiska och sociala förhållanden tas upp, där de behövs som bakgrund till behandlingen av texterna. I lämpliga sammanhang bör eleverna få kunskap om hur människorna på Jesu tid levde sitt vardags- och helgdagsliv.

Sånger och psalmer återspeglar ofta på ett karakteristiskt sätt bibliska tankar och olika fromhetsriktningar och bör ha sin givna plats vid arbetet med olika tidsperioder. Man bör också anknyta till de bibliska berättelser och texter som spelat en betydande roll för händelser och personer under kristendomens historia.

Undervisningen om *övriga religioner* kan i regel tas upp regionalt i samverkan med geografi. Undervisningens tyngdpunkt bör i första hand ligga på fromhetsliv, seder och bruk i hem och folkliv inom judendom, islam, hinduism, buddism och naturfolkens religioner. Samtidigt bör man söka förstå något av de bakomliggande religiösa uppfattningarna. Anknytning kan göras till judendomen även i samband med behandlingen av gammaltestamentliga texter.

Religiösa ämnen och samlevnadsfrågor tas upp i samband med undervisningen och i anslutning till händelser och företeelser, som aktualiseras för eleverna. De fundamentala personliga och sociala livsproblemen är aktuella och väsentliga för eleverna också på mellanstadiet. Det är då väsentligt att eleverna får klart för sig, att dessa frågor i stor utsträckning rör sig inom tros- och värderingsområdena, och att det är en principiell skillnad mel-

C

lan fakta och värderingar men att båda är lika väsentliga för människors möjligheter att orientera sig i tillvaron. De frågor som tas upp skall ges belysning utifrån olika uppfattningar. Samlevnadsfrågor aktualiseras på olika sätt både i den ämnesbundna undervisningen och i samlad undervisning i första hand i samverkan med samhällskunskap. Aktuella händelser av samlevnadskaraktär, som fångar elevernas uppmärksamhet bland annat genom tidningar, radio och television, bör uppmärksammas och kommenteras.

Förslag till disposition av en studieplan

Lärostoff och aktiviteter, som anges i huvudmomenten, bör vid undervisningen ordnas i lämpliga arbetsområden och inplaceras i en *studieplan för årskurserna 4, 5 och 6*.

Undervisningen om bibliska berättelser och texter bör huvudsakligen inordnas inom *ämnesbundna arbetsområden*. Exempel på sådana arbetsområden: Människornas situation på Jesu tid, religiöst, socialt och politiskt. Heliga skrifter på Jesu tid och bibeln i vår tid. Högtid och gudstjänst på Jesu tid och i vår tid. Aposteln Petrus liv och verksamhet. Jesu syn på människorna — de behöver hjälp; de är lika, men ändå olika; de har ansvar för hur de lever. Människornas syn på Jesus — de politiska och religiösa ledarnas, folkets, lärjungarnas, den första kristna församlingens. Jesu syn på sig själv. Berättelserna om Jesu lidande, död och uppståndelse. Några profetgestalter, deras personlighet och deras roll i den israelitiska historien, religiöst, socialt och politiskt. Några berättelser av allmänskulturellt värde.

Samverkan med undervisningen i andra ämnen bör åstadkommas inom olika områden i varje årskurs. Gemensamma eller likartade rubriker i religionskunskap och i historia och samhällskunskap anger lämpliga områden för samverkan.

I samverkan med *historia* behandlas bilder ur kristendomens historia. Exempel på sådana arbetsområden: Kristendomens första utbredning. Kristendomen kommer till Sverige. Kyrko- och fromhetsliv i det medeltida Norden. Den heliga Birgitta. En ny tid — reformationen och motreformationen i Europa under 1500-talet. I Gustav Vasas Sverige — reformationen. I stormaktstidens Sve-

rige. I Sverige vid 1700-talets mitt. Frihet, jämlikhet, broderskap. I Sverige för hundra år sedan. Människovård och människovärde, konkretiserade i några människors liv och insatser. Frihet och förtryck — ras- och religionsförföljelser och kampen för mänskliga rättigheter, konkretiserade i några människors liv och insatser.

I samverkan med *samhällskunskap* behandlas samlevnadsfrågor. Exempel på sådana arbetsområden: Människor med annorlunda villkor — olikheter i fråga om tro och religiösa vanor. Föda, kläder, bostad — människans ofrånkomliga behov och hennes rätt att få dessa tillgodosedda. Ditt, mitt och vårt gemensamma — ägandets ansvar, att få och att ge, tanken på förvaltarskap. Regler och lagar — samlevnadsvillkor och människans ansvar. Seder och bruk förr och nu — religiös tradition och dess förändringar. Hur samhället hjälper och skyddar — människovård förr och nu. Världen och vi — dagsaktuellt om händelser och samlevnadsfrågor med anknytning till livsåskådning, tro och etik.

I samverkan med *geografi* behandlas områden som rör religiösa och etiska förhållanden i olika delar av vår värld.

Samverkan med undervisningen i *svenska* och i *övriga ämnen* kan ske i många olika former. Arbetet i religionskunskap kan konkretiseras med exempelvis dramatiseringar och teckningar. Dramatiseringarna kan utformas som enkla dialoger i form av fingerade intervjuer, inspelade radiokrönikor och dockteater eller som pjäser med enkel rekvisita. Att göra en tidning med stoff från ett visst tidsskede kan ibland utgöra en lämplig klass- eller gruppuppgift.

Samhällskunskap

Utöver de anvisningar och kommentarer om undervisningen i samhällskunskap, som ingår i läroplannens allmänna del (s 182—183) och som utgör riktlinjer för undervisningen i ämnet på både mellanstadiet och högstadiet, bör följande beaktas.

Lärostoff

Undervisningen i samhällskunskap ger goda möjligheter att levandegöra begreppet *mänsklig sam-*

A

B

levnad. Det dagliga livet i och utom skolan ger lämpliga start- och anknytningspunkter för arbetet. Eleverna bör få uppleva klassen och skolan som ett samhälle, där var och en har en funktion att fylla. Samtal och diskussioner om vad som händer i skolsamhället kan komma att resultera i exempelvis följande anordningar och åtgärder: regler för samlivet i klassen, vilka visar nödvändigheten av hänsyn och arbetsro samt av öppet och ärligt samarbete; fördelning av småsysslor i form av omvårdnad och tillsyn i skolrummet för att vardagslivet i klassen skall löpa smidigare; val av klasskommittéer, som förbereder utflykter, fester, föräldramöten etc; bildandet av olika slag av klassföreningar, där eleverna på ett naturligt sätt lär sig hur en förening arbetar; bildandet av ett elevråd med ombud från skolans klasser och behandling i klasserna av rådets förslag. Det är vidare praktisk samhällskunskap att lägga upp skolarbetet under elevernas medverkan, t ex att gemensamt planera, hur stoffet skall disponeras och behandlas.

Eleverna bör på detta sätt få övning i att diskutera och motivera sina åsikter samt i att lyssna till och ta hänsyn till andras uppfattningar. De bör då kunna lära sig förstå, att verkligt samarbete människor emellan endast kan komma till stånd genom ömsesidigt hänsynstagande och ansvarsmedveten strävan att finna den bästa lösningen.

Genom ständiga jämförelser mellan livet i skolan och i samhället bör eleverna lära sig förstå de praktiska motiveringarna för samhällets ordning och påbud och de behov, som ligger bakom dess institutioner, samt inse, att gällande lagar och förordningar måste efterlevas men att de ständigt skall vara föremål för en kritisk översyn i anslutning till samhällsutvecklingen.

Undervisningen om *lag och rätt* bör på ett naturligt sätt inpassas i olika intresseområden, t ex Regler och lagar, Ditt, mitt och vårt gemensamma — om vård och ansvar, Pengar och varor, Hur samhället hjälper och skyddar samt Skyldigheter och rättigheter.

I vidare betydelse skall skolan söka verka för att hos eleverna skapa *respekt för människovärdet*, förståelse för och uppskattning av alla människor, trots olikheter i nationalitet, språk, religion och hudfärg. Förenta Nationernas förklaring om de mänskliga rättigheterna bör hållas levande genom att dess regler behandlas i lämpliga sammanhang, t ex då man talar eller läser om barn som är annorlunda, om människor som lever under för oss främmande förhållanden, när man söker lära eleverna

C

respektera andra samhällsgruppers och folkgruppers kulturinsats och samhällsuppfattning, när man talar om straffnormer under olika historiska epoker och i olika samhällsbildningar etc.

I aktuella sammanhang bör eleverna få göra bekantskap med olika organisationer, som arbetar för fred, samarbete mellan folken, internationell förståelse och internationell hjälp. En sådan presentation skall alltid åtföljas av konkreta exempel från organisationernas verksamhet.

Könsrollsfrågor bör tas upp i olika sammanhang, särskilt i diskussioner om familjen nu och i framtiden och i orientering om arbetsmarknaden. Exempel på traditionella och nyare könsrollsattityder från television, radio, tidningar, läroböcker m m kan bidra till att eleverna blir medvetna om problemet. De kan därigenom också stimuleras att debattera och ifrågasätta den arbetsfördelning efter kön, som finns på många områden i samhället. Innebörden av skolans syfte att verka för jämställdhet mellan könen bör klargöras.

Skolan kan göra en betydelsefull insats för att vänja ungdomen vid planering och omtanke i *ekonomiska angelägenheter*. I lämpliga sammanhang bör man lära eleverna planering samt aktsamhet med sina egna och kamraternas kläder och andra tillhörigheter, skolmateriel, möbler m m.

Elevernas praktiska sparande bör i första hand inriktas mot närliggande mål. Deras intresse att delta i skolparverksamheten ökas väsentligt, om denna organiseras så, att de har möjlighet att göra uttag från sitt sparkonto, varigenom de även får praktisk erfarenhet av sparinstitutens funktion och sparandets teknik.

Det kan vara lämpligt att de under mellanstadieåren får stifta bekantskap med sparverksamhet inom en skolsparklubb.

En *förberedande studie- och yrkesorientering* bör i lämpliga sammanhang förekomma redan under mellanstadiet. Man bör därvid främst eftersträva att ge eleverna en realistisk uppfattning om hur arbetet tillgår inom några olika yrken, som de kommer i kontakt med och vilkas innebörd de kan förstå, samt av hur olika yrken samverkar vid framställningen av några för eleverna välkända och viktiga bruksvaror.

I årskurs 6 skall valet av tillvalsämnen och fritt valt arbete i årskurs 7 förberedas. I samverkan med yrkesvalsläraren vid det mottagande högstadiet och i förekommande fall med skolpsykologen bör klassföreståndaren omsorgsfullt söka klargöra, vilka olika utbildningsmöjligheter som står

eleverna till buds och vad de skilda vägarna kräver i fråga om anlag och studieintressen. Även vid samråd med föräldrarna bör erforderliga upplysningar lämnas om hithörande spörsmål.

Trafikundervisning skall ingå i lämpliga sammanhang i samhällsorienteringen. I svenska kan trafikinslag förekomma exempelvis som intervjuer och dramatiseringar. Mera verklighetsbetonade övningar bör företrädesvis förläggas till friluftsverksamhet och gymnastiklektioner. Undervisningen kan i regel koncentreras till läsårets början, slutet av höstterminen och början av vårterminen samt sista hälften av vårterminen.

Undervisning om *alkohol, narkotika och tobak*, skall likaledes ingå i samhällsorienteringen. Exempel på arbetsområden i samhällskunskap, där en sådan undervisning lämpligen kan inpassas, är: I trafiken, I föreningar och klubbar, Takt och ton, Seder och bruk förr och nu, Pengar och varor, Hur samhället hjälper och skyddar samt Regler och lagar.

Förslag till disposition av en studieplan

Lärostoff och aktiviteter, som anges i huvudmomenten, bör vid undervisningen inordnas i lämpliga arbetsområden. Dessa inplaceras i en *studieplan* så beskaffad, att undervisningen i samhällskunskap på ett naturligt sätt anknyter till elevernas egna upplevelser och problem, till aktuella händelser och företeelser samt till undervisningen i övrigt främst inom orienteringsämnena. För att kunna tillse, att allt väsentligt i huvudmomenten blir beaktat, bör läraren föra anteckningar om vad som behandlats.

Exempel på områden, som kan behandlas i olika sammanhang i *årskurserna 4, 5 och 6*: I hemmet. I skolan. I närsamhället — bland kamrater och grannar. Människor med annorlunda villkor. Föda, kläder och bostäder — resultat av människors samverkan. Ditt, mitt och vårt gemensamma — om vård och ansvar. Faror och skydd. Pengar och varor; inkomster, utgifter och sparande. I trafiken. Regler och lagar. Arbete och fritid. I föreningar och klubbar. Takt och ton. Seder och bruk förr och nu. Att skydda, vårda och förbättra vår miljö. Hur samhället hjälper och skyddar. Skyldigheter och rättigheter. Gemensamma uppgifter i vår kommun. Den fortsatta skolgången. Hur vi meddelar oss med varandra. Våra samfärdsmedel. Världen och

A

B

vi — dagsaktuellt om händelser och samlevnadsfrågor.

Undervisningen i samhällskunskap bör i stor utsträckning *samverka med undervisningen i andra ämnen*. Med ämnet historia kan samverkan sålunda ofta ske under aspekten förr-nu, dvs därigenom att förhållanden i äldre tid jämförs med förhållanden i våra dagar. Jämförelserna kan gälla familjeliv, seder och bruk, skolliv, arbetsliv och samhällsliv, t ex regler och lagar samt samhällets hjälp och skydd. Liknande jämförelser kan göras i geografi mellan förhållanden i vårt land och i andra länder. Den förberedande yrkesorienteringen kan i viss utsträckning samordnas med undervisningen i geografi. Samverkan med naturkunskap bör ske beträffande undervisningen i trafik, om tobak, alkohol och narkotika samt om naturvård och naturskydd. Samverkan med religionskunskap kan ske beträffande t ex etiska och sociala frågor, kyrklig organisation och hemkommunens religiösa förhållanden.

Arbetsätt och läromedel

Undervisningen i samhällskunskap bör göras så konkret som möjligt och i största utsträckning bygga på elevernas egna erfarenheter och iakttagelser. Väl förberedda studiebesök utgör därför ett värdefullt inslag i arbetet. Anknytningen till lokala förhållanden, dvs till livet i skolan och den egna bygden, blir därigenom lättare att åstadkomma.

Dagsaktuella händelser kan ge uppslag till arbetsuppgifter, diskussioner och informationer om hur samhället fungerar. Sådant aktuellt stoff kan föras in i undervisningen med hjälp av en anslags-tavla eller en bok för tidningsurklipp, en frågelåda e d.

Som exempel på läromedel för undervisningen i samhällskunskap kan nämnas: litteratur, som belyser människors liv i olika miljöer; filmer, som visar levnadsförhållanden och tänkesätt i olika länder; urklipp ur tidningar och tidskrifter; trafikundervisningsmateriel, bla modeller av vägmärken (kan tillverkas i slöjden), diabilder och stordia, telefonkataloger, kommunikationstabeller, almanackor, uppslagsböcker och bibliografier. För studie- och yrkesorienteringen tillkommer särskilda hjälpmedel.

Historia

Utöver de anvisningar och kommentarer om undervisningen i historia, som ingår i läroplanens allmänna del (s 184—185) och som utgör riktlinjer för undervisningen i ämnet på både mellanstadiet och högstadiet, bör följande beaktas.

Lärostoff

De berättelser och bilder ur vårt folks historia, varom huvudmomenten talar, bör vara så beskaffade, att de samtidigt som de fångar elevernas intresse, framhäver sådana drag, som kan anses vara karakteristiska för olika tidsmiljöer. I vissa av dessa framträder mera de ekonomiska och tekniska dragen, i andra de religiösa, sociala och kulturella, i andra åter rättsförhållandena etc. Näringslivet under äldre tid var relativt enkelt och kan därför göras lättbegripligt och intressant liksom bostadsförhållanden, seder och bruk, umgängesformer, kommunikationer och samhällsliv över huvud taget — i vardag och fest, i fred och krig. Andliga och rättsliga förhållanden uppmärksammas, såsom tro och kyrkoliv, skrock och vidskepelse, brott och straff, skyldigheter och rättigheter, skola och undervisning. Barnens ställning under olika tidsskeden intresserar eleverna särskilt. I lämpliga sammanhang bör de få kännedom om forskare och uppfinnare och andra personer, som främjat den fredliga utvecklingen. Politiska händelser och personligheter uppmärksammas i den mån de är ägnade att fånga elevernas intresse eller är av väsentlig betydelse för förståelsen av ett tidsskede.

Ibland kan det vara lämpligt att sammanknyta skilda arbetsområden med kortare översikter, som binder samman enskilda berättelser och bilder eller belyser utvecklingen under en längre period.

Ofta kan företeelser i *hembygden* bli utgångspunkten för arbetet med ett historiskt område. Sålunda bör undervisningen anknytas till där förekommande minnen från gångna tider, såsom gamla vägar och broar, minnesmärken, byggnader, ortnamn, sedvänjor, skildringar av märkliga män och kvinnor i bygdens historia, sagor och visor m m.

Drag ur *de nordiska grannlänternas historia* bör kunna förmedlas till eleverna i samband med att dessa länder behandlas i geografiundervisningen men också i anknytning till framställningen av vårt eget lands historia. Vid behandlingen av de kursavsnitt, där Sveriges historia sammanfaller med

eller berör något annat nordiskt lands historia, bör eleverna bibringas en uppfattning om såväl det gemensamma som det olikartade i de nordiska ländernas utveckling.

Beträffande *andra länders och världsdelars historia* bör sådana utblickar göras, som är nödvändiga för att klargöra utvecklingen i stort eller som är motiverade av undervisningen i andra ämnen, t ex i geografi.

På mellanstadiet behöver de *kronologiska* sammanhangen inte markeras alltför starkt. Vid behandlingen av svensk historia bör visserligen i stort sett en kronologisk uppläggning av ämnet eftersträvas, men detta hindrar inte, att särskilt i samband med undervisningen om vårt lands geografi historiska anknytningar bör göras, t ex genom att man i olika sammanhang ger bilder från äldre tiders näringsliv, bosättningsförhållanden och kommunikationer under aspekten nu — förr. Historiska händelser kan också förtjäna sin plats i samband med behandlingen av olika landsdelar. Den kronologiska synpunkten kommer kanske genom en sådan uppläggning mer i bakgrunden, men detta torde inte behöva medföra allvarigare olägenheter i jämförelse med vad som kan vinnas i form av större intresse från elevernas sida, då de olika ämnena samverkar.

Vid behandlingen av *detaljer* bör noga tillses, att dessa inte blir självändamål. Detta gäller särskilt namn och årtal. I regel bör inga andra årtal medtas än sådana, som är absolut behövliga för att fixera huvudhändelsernas inbördes tidsföljd och för att ge fasthet och reda åt elevernas orientering i historia.

En viktig synpunkt vid val av stoff för undervisningen bör vara, att detta skall ge underlag för *arbete med olika slag av studiematerial*. För sådant arbete kan särskilt beträffande kulturhistoria ett konkret material erhållas vid museibesök, i bilder, olika slag av kartor och tabeller etc.

Förslag till disposition av en studieplan

Lärostoff och aktiviteter, som anges i huvudmomenten, bör vid undervisningen inordnas i lämpliga arbetsområden. Dessa inplaceras i en *studieplan* så beskaffad, att kursplanens föreskrifter med tillhörande anvisningar och kommentarer tillgodoses.

I *årskurs 4* behandlas berättelser och bilder från vikingatid och medeltid. Exempel på områden: Förr

A

B

i världen, en kort återblick. — I vikingatidens Norden. — Kristendomen kommer till Sverige. — Arbeta och liv i det medeltida Norden. — Några bilder från unionens historia.

I årskurs 5 behandlas berättelser och bilder från 1500-talets början till omkring 1720. Exempel på områden: En ny tid. — I Gustav Vasas Sverige. — I stormaktstidens Sverige. Bilder från 1600-talets mitt. — Krig och nödår. Bilder från 1700-talets början.

I årskurs 6 behandlas berättelser och bilder från omkring 1720 till vår tid. Exempel på områden: En fredlig tid. I Sverige vid 1700-talets mitt. — Nya handelsvägar — nya kolonier — nya maskiner. — I Gustav III:s Sverige. — Frihet, jämlikhet och broderskap. I Frankrike och i Nordamerika. — Nya gränser i Norden. — Sverige för 100 år sedan (I hem och i skola. Överbefolkning. Nya arbetsuppgifter — utvandringen.). — Nya samfärdsmedel. Världen blir mindre. — I vår tid.

När så är motiverat, kan man givetvis göra förskjutningar mellan de föreslagna årskurserna, t ex för att underlätta samlad undervisning. Sålunda kan det vara motiverat att flytta momenten om de olika nordiska unionernas historia från årskurs 4 och 6 till årskurs 5 och läsa dem i samband med Nordens geografi. Å andra sidan kan vissa avsnitt ur medeltidens historia utökas, ges karaktär av längdsnitt och tas upp i samband med vårt lands geografi, t ex bilder från näringsliv, bosättning och kommunikationer. Önskemålet att ordna historiska arbetsområden i kronologisk följd och samtidigt anknyta till studiet av geografiska områden kan i viss utsträckning tillgodoses genom att man under vissa perioder låter det historiska stoffet bestämma ordningsföljden för den samlade undervisningen.

Samverkan mellan undervisningen i historia och undervisningen i andra ämnen bör äga rum. I samband med studiet i geografi av medelhavsområdet och i religionskunskap kan bilder från det gamla Grekland och från Romarrikets historia behandlas. Till undervisningen i geografi eller religionskunskap kan anknytas bilder från det gamla Egypten och Babylonien-Assyrien. Som exempel på andra moment, som kan anknytas till geografiska områden, kan nämnas: medeltida handelsvägar, Hansan, något om den engelska industrialiseringen, några bilder från franska revolutionen och från Napoleon-tiden, kolonisationen och slavhandeln. En naturlig samverkan med religionskunskap kan ske bl a vid behandlingen av berättelser och bilder ur kristendomens historia samt av vissa religiösa ämnen och

C

samlevnadsfrågor i vår tid. Med samhällskunskap och naturkunskap kan en samverkan ofta ske under aspekten nu—förr. Teknikens utveckling och biografiska skildringar av uppfinnare och forskare samt skildringar av samhällsliv, sociala förhållanden och umgängesformer i gångna tider kan på så sätt tas upp till behandling.

Samverkan med undervisningen i svenska och i övriga ämnen bör ske i många olika former. Arbetet i historia kan illustreras med dramatiseringar, teckningar samt kart- och tabellarbeten. Dramatiseringen kan utformas som enkla dialoger i form av exempelvis fingerade intervjuer, inspelade radiokrönikor och dockteater eller som pjäser med enkla rekvisita. Att göra en "tidning" med stoff från ett visst tidsskede kan ibland utgöra en lämplig klass- eller gruppuppgift.

Arbetsätt och läromedel

Vid studiebesök i anslutning till historieundervisningen behöver eleverna i regel mycken hjälp, för att besöket skall ge önskat utbyte. I allmänhet saknar de den bakgrund av historisk kunskap som är nödvändig för att levandegöra vad de ser. Sådana studiebesök ställer därför stora krav på lärarens förberedelser. Elevernas uppmärksamhet bör inriktas på ett begränsat material, valt i anslutning till det aktuella kursavsnittet.

Som exempel på anordningar i klassrum och läromedel för undervisningen i historia kan nämnas: dokumentärfilmer och inspelade historiska filmer; inspelningar på band; bildband, bildserier och planschverk; samlingar av föremål; flaneltavla och material för tillverkning av bilder; dockteater; arbetsmaterial för teckning och modellarbeten; porösa plattor användbara för utställning och som arbetsunderlag; läseböcker, helst med autentiska skildringar och illustrationer; läroböcker i historia på danska och norska; kartor och tabellsamlingar; uppslagsböcker, bibliografier.

Geografi

Utöver de anvisningar och kommentarer om undervisningen i geografi, som ingår i läroplanens allmänna del (s 186—188) och som utgör riktlinjer för undervisningen i ämnet på både mellanstadiet och högstadiet, bör följande beaktas.

Lärostoff

De bilder av natur- och levnadsförhållanden, varom huvudmomenten talar, bör väljas så, att de samtidigt som de fångar elevernas intresse framhäver sådana drag, som är karakteristiska för de olika miljöerna. Ett ensidigt val av egenartade miljöer bör undvikas. Det normala och allmänna bör ägnas vederbörlig uppmärksamhet. Den moderna tätortsbebyggelsen bör beaktas. Samfärdsleder av betydelse behandlas främst från synpunkten, att de förenar olika områden och möjliggör mänsklig samverkan.

Enkla geologiska och klimatologiska förhållanden uppmärksammas i den mån de kan särskilt intressera eleverna eller är av väsentlig betydelse för att dessa skall förstå en viss miljö. Produktionsprocesser behandlas endast om de är mycket enkla eller av speciellt intresse från elevernas synpunkt.

Förslag till disposition av en studieplan

Lärostoff och aktiviteter, som anges i huvudmomenten, bör vid undervisningen inordnas i lämpliga arbetsområden. Dessa inplaceras i en studieplan så beskaffad, att kursplanens föreskrifter med tillhörande anvisningar och kommentarer tillgodoses.

I årskurs 4 behandlas bilder av natur- och levnadsförhållanden samt något om bebyggelse och samfärdsel i vårt land. Exempel på områden och miljöer: I en sydsvensk jordbruksbygd. På västkusten. På sydsvenska höglandet. På östgötaslätten och västgötaslätten. På Öland och Gotland. I en mellansvensk skogsbygd. I mälarbygden. I Bergslagen. Längs Dalälven. I fjällen. I det norrländska skogslandet. I en norrländsk kustbygd. I några stora städer. Viktiga samfärdsleder. I anslutning till behandlingen av områden och miljöer en kort orientering om landskap och län.

I årskurs 5 behandlas bilder av natur- och levnadsförhållanden samt något om bebyggelse och samfärdsel i Norden utom Sverige och i det övriga Europa, eventuellt med anknytning till närliggande områden i Asien och Afrika. Särskild uppmärksamhet bör därvid ägnas de nordiska länderna. Exempel på områden och miljöer: I Norge (Östlandet. Västlandet. En nordnorsk bygd.). — I Danmark (Jordbruksbygd. Västkust och hedmark. Öresund och Köpenhamn.). — I Finland (Sjöbygd och skogsbygd. Kustbygd. Åland.). — På Island. — På de

A

B

brittiska öarna. (London. I ett industridistrikt. De skotska högländerna.). — I Sovjetunionen (Vid Volga. Vid ryska svartahavskusten. I Sibirien.). — I Alperna. — Längs Rhen till Nordsjön. — I Frankrike. — På polska slätten. — Längs Donau till Svarta havet. — Vid Medelhavet.

I årskurs 6 behandlas bilder av natur- och levnadsförhållanden samt något om bebyggelse och samfärdsel i de främmande världsdelarna. Exempel på områden och miljöer: I Afrika (Vid Nilen. I Sahara. Vid ekvatorn. I Sydafrika.). — I Asien (I Tibets bergstrakter. På Java. I Indien. I Kina På de japanska öarna.). — I Nordamerika (På en präriefarm. På bomullsplantagen. I Kalifornien. I storstaden.). — I Sydamerika (I Amazonas. I Sao Paulodistriktet. I Anderna. På Pampas.). — I Australien. — I Söderhavets övärld. I polartrakter.

I årskurserna 5 och 6 behandlas vidare i lämpliga sammanhang: Orientering om länder, världsdelar och världshav, jordens utveckling, jordens form, globen och gradnätet, de geografiska upptäckterna, elementär astronomi och utforskningen av rymden.

Områden och miljöer av motsvarande karaktär i olika världsdelar kan sammanföras för att ge tillfälle till intressanta och givande jämförelser, t ex sambandet mellan klimat, levnadssätt, natur och råvarutillgångar. Exempel på sådana stoffenheter: Att leva i ökenländer. — Att leva i utvecklingsländer. — I stora jordbruksbygder. — I tätt befolkade länder (t ex Belgien, Kina, Främre Indien). — Att leva i storstäder (t ex New York, Tokio, Calcutta).

När så är motiverat, kan man givetvis göra förskjutningar mellan de föreslagna årskurserna, t ex för att underlätta studiet av vissa områden och miljöer. Sålunda kan hela medelhavsområdet behandlas som ett exempel på ett subtropiskt klimatområde och ett särpräglat historiskt kulturområde och den asiatiska delen av Sovjetunionen behandlas i samband med dess europeiska del för att ge en riktigare uppfattning om unionen som helhet.

Samverkan vid behandlingen av ett geografiskt område bör ske med undervisningen i naturkunskap i fråga om för området karakteristiska växter och djur samt vissa fysikaliska företeelser. Exempel på anknytningar lämnas under ämnet naturkunskap (s 000). Med religionskunskap kan en samverkan ske bl a vid behandlingen av seder och bruk inom religioner i andra länder. Möjligheten att anknyta till historia och religionskunskap för att därigenom belysa kulturgeografiska sammanhang bör observeras. Bilder ur antikens historia bör tas upp vid

C

behandlingen av medelhavsområdet. På motsvarande sätt kan andra bilder ur den allmänna historien anknyta till geografiska områden (jfr s 34). Anknytning till samhällskunskap bör ske, så ofta samlevnadsfrågor behandlas. Exempel på sådana anknytningar anges under ämnet samhällskunskap (s 30).

Arbetsätt och läromedel

Elevernas *iakttagelser av verkliga förhållanden* inte minst vid exkursioner och studiebesök har en viktig uppgift att fylla i geografiundervisningen på detta stadium. Genom iakttagelser i den närmaste omgivningen kan de lättare lära sig att förstå topografiska förhållanden, bevattningsförhållanden etc. I mindre skala kan detta senare åskådliggöras i sandlådan eller på skolgården. Genom intervjuer och fältundersökningar kan man studera hemtrakten och tätorten. Man kan därvid inhämta uppgifter om den verksamhet, som bedrivs av hantverkare, i affärer och i industrier samt om ortens kommunikationer, det sistnämnda t ex genom trafikräkning på olika ställen.

Kartan skall inta en central plats i undervisningen. Eleverna bör bli så förtrogna med olika slag av kartor, att de inte bara lär sig förstå de olika kartecknens betydelse utan också på grundval av egna iakttagelser kan sluta sig till geografiska förhållanden, t ex bedöma avstånd, finna färdvägar och upptäcka samband mellan havsströmmar och klimatförhållanden. De bör lära sig att utföra enkla kartsquisser och kartor. Skrivtavlan, episkopet och arbetsprojektorn bör flitigt utnyttjas av både lärare och elever för dylika skisser.

Exempel på *anordningar i klassrum och läromedel* för undervisningen i geografi: kartor och jordglob; filmer, bildband, diabilder och stordiabilder; urklipp; samlingar av t ex råvaror, hel- och halvfabrikat; sandlåda; stora tavelutrymmen, flaneltavla och material för framställning av bilder till den; porösa plattor bl a för tillverkning av arbetskartor och reliefer; material för teckning och modellarbeten; läseböcker, tabellsamlingar, tidtabeller, telefonkataloger, almanackor, uppslagsböcker och bibliografier.

Naturkunskap

Lärostoff

Anvisningarna om lärostoff ingår i läroplanens allmänna del (s 189—191).

Undervisningen i naturkunskap skall syfta till att ge eleverna *en samlad och allsidig naturorientering* så långt det är möjligt med utgångspunkt i elevernas egna erfarenheter och deras iakttagelser vid exkursioner, undersökningar och experiment.

Vid studiet av *växter och djur* skall eleverna lära känna karakteristiska arter i olika naturtyper i vårt land. Ett viktigt syfte bör därvid vara att låta eleverna få en inblick i växters och djurs anpassning till varandra samt deras beroende av varandra och av naturen i övrigt. Urvalet av arter bör göras med hänsyn dels till vad eleverna själva kan iakttä i naturen, dels till vad som från biologisk synpunkt kan vara av särskilt intresse. Sådana detaljer i växters och djurs byggnad, som bidrar till att belysa sambandet mellan byggnad och levnadssätt, bör uppmärksammas. Elevernas artkunskap bör successivt utvidgas, varvid främst i hemtrakten vanliga blomväxter och ryggradsdjur beaktas. Denna kunskap bör så långt det är möjligt grundläggas i fält, varvid även t ex läten och spårtecken studeras och identifieras. Vid studierna såväl i fält som inomhus bör eleverna ha tillgång till illustrerade florer och faunor och vänjas vid att på egen hand försöka identifiera växter och djur. Med hjälp av bl a bilder och filmer bör även andra länders växt- och djurliv studeras aktivt, och frågor, som är vägledande för studierna av svenska förhållanden, bör också då i största möjliga mån beaktas.

Även om sålunda växter och djur i första hand väljs ut och behandlas med hänsyn till sin förekomst, bör likheten mellan skilda arter uppmärksammas och studeras. På så sätt kan en viss grundläggande biologisk systematisering förberedas.

För eleverna särskilt *intressanta företeelser inom växt- och djurvärlden* bör tas upp till behandling i aktuella sammanhang. Utgångspunkten kan exempelvis vara olika sidor av växtens liv, fröväxters fortplantningssätt, frukt- och fröspridning samt övervintringsproblem. Lämpliga företeelser ur djurens liv är exempelvis yngelvård och massproduktion, problemet att finna föda och att överleva vintern, *skyddande likhet* och försvarsmetoder, fortplantning, åldrande och död. Intresseväckande studier kan vidare ägnas t ex samhällsbildande djur

A

B

och vissa djurs speciella förmåga att uppfatta sinnesintryck.

Vid undervisningen i samtliga årskurser och särskilt under exkursioner bör läraren söka få eleverna att inse betydelsen av en aktiv *naturvård*. Genom att undervisningen i stor utsträckning belyser, hur växter och djur är beroende av varandra och av naturen i övrigt, bör eleverna kunna förstå, hur människans åtgärder på olika sätt kan påverka och störa den jämvikt som vanligen råder i naturen. Med hjälp av exempel på sådan natur som för all framtid är förstörd både i vårt eget land och i andra länder, kan naturvårdsfrågorna vidgas och bedömas i större sammanhang. Givetvis bör också elevernas eget sätt att uppträda i naturen bli föremål för samtal med inriktning både på iakttagbara negativa konsekvenser och på förslag till positiva åtgärder. På olika sätt bör eleverna därvid få kännedom om lokala förordningar angående fridlysning m m och om allmänna lagbestämmelser. Se även om miljövard i allmän del (s 51).

En viktig uppgift för undervisningen i naturkunskap är att söka grundlägga goda *hälsovanor*. Undervisning om hur man bevarar sin hälsa bör ingå i varje årskurs på mellanstadiet. Den kännedom om människokroppen, som är den nödvändiga grunden för hälsofostran, samordnas och fördjupas successivt.

Undervisning om *alkohol, narkotika och tobak* är väsentlig på mellanstadiet, eftersom många elever redan under skoltiden kommer att få ta personlig ställning till eget bruk av tobak, alkohol och narkotika. Kunskap om deras natur samt deras verkningar på nervsystemet och den övriga organismen är grundläggande för förståelsen dels av att människor använder alkohol, narkotika och tobak och varför de gör det, dels av att denna användning kan medföra skadeverkningar. De allvarliga följderna för trafik, arbets- och hemliv framhålls särskilt. Samordning bör därför ske med undervisningen i bl a samhällskunskap. I det hela skall undervisningen bidra till att eleverna senare kritiskt och självständigt skall kunna ta ställning till dessa problem. Se vidare allmän del (s 54).

Sexualundervisning bör huvudsakligen meddelas i samband med undervisningen om människokroppen och i anknytning till hälsoläran samt avse en sådan orientering om könlivets biologi, hygien och etik, som är avpassad efter elevernas allmänna mognad. I samband med den personliga hygienens behandling behandlas menstruationen. Flickorna bör få denna kunskap före menstruationens inträde. Under slu-

C

tet av mellanstadiet befinner sig en del av eleverna i början av puberteten med den förändring i förhållandet mellan könen, som detta medför. De behöver då få diskutera samlevnadsproblem och inställning till det motsatta könet samt den hänsyn i sitt umgänge med andra, som varje människa bör ålägga sig. Sexualundervisningen ställer stora krav på takt och omdöme från lärarens sida. Information till hemmen om denna skolans undervisning är alltid önskvärd och ibland erforderlig. Se vidare allmän del (s 52) och SÖ:s handledning i sexualundervisning.

Den elementära orienteringen om sådana *fysikaliska och kemiska företeelser samt tekniska tillämpningar*, som eleverna kommer i beröring med i sin närmaste omgivning eller som aktualiserats genom undervisningen i andra ämnen, genom tidningar, television och radio, syftar inte till systematisk fullständighet. I stället bör den inriktas på att exemplifiera och konkretisera grundläggande begrepp och företeelser. Härvid erbjuds rika möjligheter för eleverna till kunskapsinhämtande genom egna iakttagelser och experiment, och det är av stor vikt, att dessa möjligheter väl tillvaratas. Uppläggningsen av undervisningen bör vara sådan, att den ger eleverna tillfälle att ta initiativ, planera och använda sin uppfinningsförmåga liksom också att samarbeta i små grupper.

De faror, som kan vara förbundna med den elektriska strömmen och användningen av elektriska apparater, bör uppmärksammas. Vikten av varsamhet med kemiska ämnen, som innebär faromoment, såsom giftiga eller vådliga ämnen, explosivämnen etc bör inskräpas.

Värmets inverkan på kroppars storlek och i samband därmed termometerns konstruktion är exempel på företeelser som bör tas upp till behandling. I samband med arbetet med geografiskt och biologiskt lärostoff kan även andra delar av värmeläran aktualiseras. Elektriciteten i vardagslivet är ett område, där möjligheterna att anknyta till hemmets värld är mycket stora. Det är emellertid inom detta område av största vikt, att eleverna får experimentera med enkel materiel och därvid göra egna upptäckter, dra slutsatser och göra anknytningar till sina tidigare erfarenheter.

Studiet av ljus och ljud kan göras i anslutning både till andra ämnen och till elevernas egna erfarenheter. Eget experimenterande med speglar och linser kan vara mycket givande även på ett tidigt åldersstadium. Det kan leda fram till ett elementärt

studium av flera optiska instrument, t ex kamera och kikare.

Även valda kemiska företeelser bör studeras experimentellt. Stor vikt bör läggas vid själva handhavandet av materielen för att grundlägga en viss vana att handskas med ämnen och föremål, som kan vara farliga, om de hanteras ovarsamt. Exempel på moment med anknytning till kemi, som är lämpliga att behandla på detta stadium, är tvål, tvättmedel och putsmedel. Vidare kan man ägna sig åt studium av olika metallföremål, som förekommer i hemmet och skolan. Då eleverna förvärvat någon laborationsvana, kan även förbränning och sammansättningen av luft och vatten behandlas.

Förslag till disposition av en studieplan

Exempel på lärostoff, iakttagelser, undersökningar och experiment, som kan planeras in i undervisningen i *årskurserna 4, 5 och 6*:

Fortlöpande naturiakttagelser i samband med excursionser i hembygden (4, 5 och 6).

Vanliga växter och djur i hembygden och i de områden och miljöer, som behandlas i geografi. I samband därmed dels något om de högre växternas byggnad och funktioner, dels något om de högre djurens anpassning till skilda levnadssätt och i anslutning därtill något om deras byggnad (4, 5 och 6).

Intressanta företeelser inom växt- och djurvärld, som i aktuella sammanhang kan tas upp till behandling: Samhällsbildande djur (4—5). Djur på vandring (4—5). Att klara klimatet. Dvala; vintersöm; flyttning (4—5). Växternas fortplantning — könlig och könlös (4—5). Frukt- och fröspridning (4—5). Övervintring (5—6). Livet förs vidare. Yngelvård — massproduktion (5—6). Att finna föda och skydda sig mot fiender, bl a om skyddande likhet och försvarsmedel (5—6). Djurens livsrum (5—6).

Om vård och skydd av naturen (4, 5 och 6).

Enkla hälsoregler: om renlighet, kroppens värmerreglering och beklädnad, arbete, vila och sömn (4); lämplig föda, hälsosamma och skadliga drycker (5); smitta, sjukdomar och deras förebyggande (6); elementär kunskap om människokroppen och dess funktioner i anslutning därtill (4, 5 och 6).

Sexualundervisning (4, 5 och 6).

Tobak, alkohol och narkotika (4, 5 och 6).

A

B

Enkla kemiska och fysikaliska företeelser samt tekniska tillämpningar, som eleverna möter i den närmaste omgivningen eller i undervisningen i övrigt: värmets inverkan på kroppars storlek, termometern, hur värme sprids, smältning och stelning, avdunstning och förtätning; vattnets kretslopp (4—5). Luft och vatten utövar tryck, barometern, kompassen och magneten, vatten och vind som drivkraft, enkelt om elektriciteten i vardagslivet, enkelt om maskiner och motorer (4—6). Hur ämnen kan blandas och åtskiljas, luftens viktigaste beståndsdelar, förbränning; hur ljud uppstår och fortplantas, enkelt om musikinstrument, ljus och färg, en ljusstråle kan ändra riktning, samlingslins och spridningslins, enkelt om kameran (5—6).

Arbetsätt och läromedel

De fortlöpande iakttagelserna av växter och — om möjligt — djur bör ske så ofta, att eleverna blir förtrogna med de levande varelsernas naturliga miljö, utseende och namn samt kan följa deras utveckling och livsrytm under olika årstider. Iakttagelserna kan koncentreras till ett mindre eller ett större område eller till en sk naturstig. Enkla skisser och korta anteckningar kan ge material till en sammanställning av iakttagelser och erfarenheter, som gjorts under en längre period, i vissa fall under hela läsåret. En skolträdgård ger goda möjligheter att följa växlingarna under skilda årstider. Också akvarier och terrarier kan ge utmärkta tillfällen till studier av djur och växter, men de kräver så mycken och noggrann vård, att de bör anskaffas endast av den klass, som är beredd att ta ansvaret för deras skötsel.

Exkursionerna kan på detta stadium avse en begränsad naturföreteelse i den närmaste omgivningen eller syfta till att ge underlag för studier av en viss naturtyp. Exkursionerna bör alltid tjäna ett bestämt syfte och noggrant förberedas och efterbehandlas.

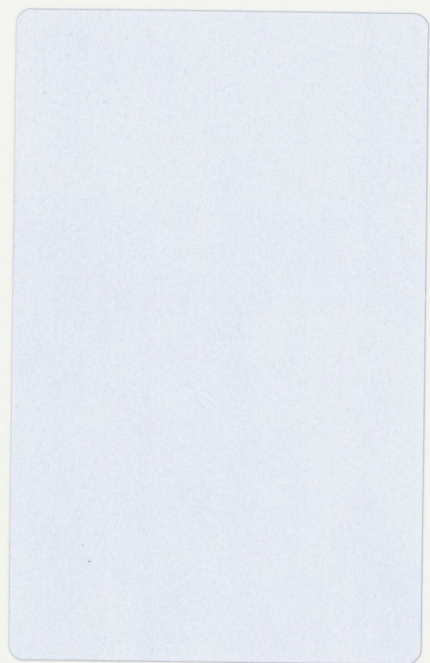
Material, som insamlas under exkursioner, bildar ofta en god utgångspunkt för fortsatt arbete i klassrummet, där iakttagelserna utökas, kompletteras och fördjupas. Vid insamlandet och efterarbetet blir det också tillfälle att kultivera den spontana samlarlust, som utmärker många barn på mellanstadiet, tex att lära dem vad man kan samla och vad man inte får röra, hur man ordnar och bevarar de insamlade föremålen och hur man utställer och demonstrerar dem.

Klasser som kan fara på *lägerskola* bör dels ta vara på möjligheten att utöka artkunskapen, t ex genom att studera och jämföra olika naturtyper, dels uppmärksamma lokala miljövårdsproblem.

Undervisningen om objekt och företeelser i naturen bör vidare bygga på elevernas iakttagelser i samband med *undersökningar och enkla försök*, utförda av dem själva eller, om materielen kräver det eller försöket innebär risker, av läraren. Vikten av försiktighet inskräps, men elevernas spontana experimentlust och nyfikenhet bör utnyttjas och vidmakthållas. Demonstrationer med enkla förklaringar av företeelserna, som eleverna och läraren kan komma fram till, ger på detta stadium ofta större behållning än teoretiska utredningar. Gruppvis utförda elevlaborationer ger goda tillfällen till samarbete och övning i att diskutera sig fram till svar på uppställda frågor.

Även i övrigt bör undervisningen i naturkunskap uppta *arbete med olika slag av studie- och arbetsmaterial* (jfr s 26).

Som exempel på *läromedel* för undervisningen i naturkunskap kan nämnas: lokal studieplan och handledning för exkursioner och fortlöpande naturiakttagelser; filmer om växt- och djurvärld; bilder, diabilder, stordiabilder, bildserier och planscher; ljudbildband med fåglar och fågelläten, grammo-fonskivor; samlingar, även sådana som insamlats och ordnats av eleverna; biologiska preparat; anatomiska modeller av människokroppen samt andra biologiska modeller; lupper; växtpressar och annan insamlingsmateriel, bildfloror och bildfaunor i klassuppsättning; uppslagsböcker; filmer, som på enkelt sätt illustrerar fysikaliska och kemiska förlopp i naturen samt maskiners och apparaters arbets sätt; modeller av maskiner, anordningar och material för demonstrationer och försök i klassrummet; material för tillverkning av enkla apparater och modeller; läseböcker och annan litteratur.

Läroplan för grundskolan

Lgr 69

Orienteringsämnen

Mellanstadiet Lågstadiet

Oä L M

Allmän del (Lgr 69 I)

Supplement (Lgr 69 II)

1969 UTKOMMER

Svenska
Matematik
Främmande språk. Engelska
Främmande språk. Franska. Tyska
Musik
Teckning
Slöjd
Hemkunskap. Barnkunskap
Gymnastik
Orienteringsämnen. Lågstadiet.
Mellanstadiet
Orienteringsämnen. Högstadiet
Ekonomi
Konst
Teknik
Fritt valt arbete
Undervisning i klasstyp b och B
Specialundervisning
Planering

1970 BERÄKNAS UTKOMMA

Planeringsexempel. Lågstadiet.
Mellanstadiet
Praktisk yrkesorientering
Maskinskrivning